

LélekJelenLét

humán- és társadalomtudományi folyóirat
egyetemi hallgatók, doktoranduszok és fiatal kutatók lapja

a tartalomból:

BÉRCES KÁZMÉR:

Védőbeszéd dekadens
világunkért

DEÁK-LIPOVECZ ÉVA:

Jobboldaliság és
liberalizmus

BAÁN KRISZTINA:

Európaiság és
páneurópaiság

BOGDÁN LÁSZLÓ:

A bécsi diptychon
kérdésköre

**CEDTW projekt
statútuma**



Lélek Jelen Lét

*Egyetemi hallgatók, fiatal kutatók és doktoranduszok humán- és
társadalomtudományi folyóirata*

KOLOZSVÁR – SZEGED

II. évfolyam, 2001/2-3. szám

alapító igazgató:
megbízott főszerkesztő:
főszerkesztő helyettes:
szerkesztőbizottsági tagok:

Szamosközi István
Molnár Attila
Csák László
János Réka
Stachó László
Ivácsony Nóra
Nagy István
Langsamer Leonóra
Csákszállási István
Székely Attila
Magyari-Karácsony
Eszter
Pecsere Dávid
Hadházi Krisztián
Nemcsák Mózes

Megjelenik negyedévente.

Kiadja a kolozsvári Pro Studium et Practicum Psychologie Egyesület
és a

Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium

A lap 2001. évi megjelenését támogatták:

Gewalt nyomda kft – Cluj-Napoca
1024 Studio kft – Cluj-Napoca
Apicom rt. – Gyergyószentmiklós
Agentia de Voiaj Calibra kft – Tirgu Mures
Librarius kkt – Kecskemét

valamint magánszemélyek és

**Iskola Alapítvány, Apáczai Közalapítvány,
Nemzeti Kulturális Alapprogram**



ro issn 1454 9905

Lélek

Hányattatott sorsú lapunk egy megkésett dupla számát tartja kezében az olvasó. Korunkban, mikor is a minőség, a tudományos igényesség oly kevés értékkel bír, a szellem emberei nehezebb helyzetben vannak, mint valaha. Kérdés, van-e még olvasó? Kérdés, mi vezeti a feltételezett olvasót egy lap megvásárlására?

Lapunknak be kell látnia, hogy megfogytakozott az igény fiatal tudós-jelöltek igényes írásainak megjelentetésére. Megítélésünk szerint nem azért kell lapot alapítani, mert „Ó Hatvani, ó Hatvani”. Ha egy lap csak a támogatásokból él, legitimációs forrásai elvésznek. Az olvasónak írtunk volna. Olvasó hiányában utolsó számunkat tartja most kezében. Abban a kézben, melybe lapunk sorsát tettük le közel két évnek előtte.

- a szerk. -

BÁKÓI AURÉL:

Büntetésvégrehajtási kérdések

Problémaként merülhet fel, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés milyen új kérdéseket vethet fel a büntetés-végrehajtás kapcsán. Jelenleg az 1979. évi 11.tvr. így határozza meg a büntetés végrehajtásának célját: „A szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy a törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt,

hogy tartózkodjék újabb bűncselekmények elkövetésétől.” Ezt meg kell változtatni, vagy legalábbis módosítani kell úgy, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték esetében is ki lehessen tűzni bizonyos - a büntetés természetének megfelelő - célokat. Emellett valószínűnek látszik, hogy a büntetés-végrehajtás személyi és tárgyi feltételeit is az új körülményekhez mérten kell alakítani. Jelenleg Magyarországon az a helyzet állt elő, hogy sajnálatos módon a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés bevezetésével egyidejűleg a büntetés-végrehajtási alrendszer számára a törvényalkotó nem biztosított elegendő forrást arra, hogy a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni képes speciális körleteket alakítson ki. Ezért aztán a már amúgy is túlterhelt Szegedi Fegyház és Börtön volt kénytelen átvenni ezt a feladatot is. Magyarországon 1998-ban összesen kétszáz fogvatartott töltötte életfogytig tartó szabadságvesztését, s ennek döntő többségének (182 fő, 91 százalék) a fogvatartása a Szegedi Fegyház és Börtönre hárul.¹ Ezenkívül a hosszúidős szabadságvesztésre ítélt emberek jelentős része, valamint az eddigi egyetlen tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre elítélt személy egyaránt Szegeden van elhelyezve. A megnövekedett követelményeknek megfelelő, nyugati típusú úgynevezett „maxmax” körletek az elmúlt években tudomásom szerint az országban mindösszesen két helyen lett kialakítva.

Az egyik ezek közül a Markó utcai intézetben Magda Marinko számára

¹ Sponga István: Kutatási jelentés az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt fogvatartottakról c. tanulmánya alapján (BVOP, 1998 augusztus)

kialakított különleges biztonságú zárka ,amely ráadásul körletnek nem is nevezhető. Bár a tényleges életfogytiglan végrehajtásához korántsem biztos, hogy ilyen szigorú biztonsági követelményeknek megfelelő zárkákra lesz szükség, mégis mivel az eddigieknél sokkal biztonságosabb fogvatartási körülményeket kell kialakítani, talán tanulságos lehet ismertetni egy ilyen „maxmax” börtön főbb jellemzőit. A zárka tervezésekor a szakembereknek mindenekelőtt figyelembe kellett venniük azt, hogy a különleges biztonságú zárka nem lehet fegyverező eszköz, csupán biztonsági intézkedés, azaz az ide helyezett fogva tartott jogait minden tekintetben biztosítani kellett. Erre vonatkozóan alapelveként szolgált az Európa Tanács 82/17.számú ajánlása a veszélyes elítéltek fogva tartásáról és kezeléséről. Ezek között a keretek között kellett kialakítani a zárkát úgy, hogy mind az intézetén kívülről jövő behatolás, támadás, mind a fogva tartott életét veszélyeztető bármely cselekmény, mind a fogva tartott szökési kísérlete, esetleges támadásai ellen védjen. Ennek érdekében már magát a körletrészt is ráccsal választották el a körlet többi részétől, magába a zárkába pedig két egymás mögött lévő ajtón lehet bejutni. A zárkán belül minden tárgy gondosan a földhöz van rögzítve, az éleket pedig le- kerekítették, hogy az elítélt sem magában, sem másban ne tehessen kárt.²

A másik szintén nagy anyagi ráfordítással létrehozott hasonlóan biztonságos körlet Sátoraljaújhelyen található; ez az u.n. negyedik biztonsági fokozatba

tartozik. Ebben a körletben maximálisan kilenc fogva tartottat lehet elhelyezni, ám jelenleg csak öt fogva tartottat őriznek itt. Ugyanakkor az, hogy valaki idekerüljön nem elsősorban a rá kiszabott büntetéstől, hanem sokkal inkább a személyéből eredő veszélyességtől függ.

Összefoglalva tehát az eddigieket kijelenthetjük, hogy a különlegesen veszélyes rabok esetében ilyen és ehhez hasonló biztonsági követelmények szükségesek ahhoz, hogy a lehetséges kockázatokat a minimálisra lehessen csökkenteni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt személyt ennyire szigorú biztonsági követelmények között kell őrizni, ám az biztos, hogy akárhol is tartják őket fogva mindenképpen el kell őket különíteni az egyéb hosszú idő elítéltektől.

Európában ugyanakkor létezik egy másfajta szemlélet is, melynek alapján az életfogytiglanra ítéltet nem feltétlenül egy kijelölt és különlegesen kialakított intézetben, avagy intézetrészlegben kell elhelyezni, hanem különböző intézetekben kell kialakítani egy-egy körletet számukra, megelőzve, hogy a szabadulásban nem reménykedő elítéltek börtönlázadást robbantsanak ki.

Speciálisan őrzött cellák létrehozására lesz szükség, s olyan kondíciók kialakítására, melyek kizárják, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltet magukban vagy másokban kárt tehessenek, mindezt mégis úgy, hogy közben az elítéltek számára emberi életre alkalmas körülményeket teremtsenek. Ahhoz, hogy az új kívánalmaknak megfelelő büntetés-végrehajtási rendszert ki lehessen alakítani, ismerni kellene az elvárásokat, tehát az

² A Büntetés-végrehajtás Országos parancsnoksága által kiadott szolgálati különnyomat, „Különleges biztonságú zárka a gyakorlatban” c. tanulmánya alapján.

elítéltek viselkedését.³ Erre nézve több kutatás is megjelent az elmúlt években. A hosszúidős fogvatartottak a hosszú bezártság okozta jellegzetesnek és elkerülhetetlennek tartott lélektani és társas viselkedésbeli változások okán kerültek a kutatók figyelmének középpontjába. A börtönnel foglalkozó kutatások fő iránya azt próbálta feltérképezni, hogy miben állnak ezek a változások, hogyan asszimilálódik az egyén a börtönhöz. A szakirodalom Donald Clemmer meghatározása alapján a szakirodalom „börtönösödésnek”, prizonizációnak nevezi azt a folyamatot, amelynek során a bekerülő fokozatosan elsajátítja a börtön formális, de főleg informális szokásait. Ehhez Erwin Goffman ún. mortifikációs elmélete alapján hozzátartozik az, hogy az egyén életének teljes irányítotttsága folytán a bentlakó személyi integritása olyan hatásnak, támadásnak van kitéve, amelynek következtében, mivel belsővé teszi új, bentlakó identitását, személyisége folyamatosan leépül, szétzilálódik. A börtönökben különböző szubkultúrák alakulnak ki, melyeknek más és más a túlélési stratégiájuk; ezek a stratégiák pedig nagyban függenek az életkortól, valamint attól, hogy az adott egyéneknek amúgy milyen a viszonyuk a kriminalitáshoz, s ezen tényezők függvényében hogyan állnak hozzá a rezsimhez, mennyiben fogadják el, illetve mennyiben próbálják alakítani a börtön viszonyait. Ugyanakkor épp a hosszú idős elítéltek jelentős részére jellemző, hogy vagy első büntényes, vagy legalábbis megelőzőleg nem volt kriminális karrierje. Ez a csoport súlyos cselekménye és hosszú ideje ellenére kevésbé vagy egyáltalán nem megy végig a

börtön szocializációs folyamatán, nem válik a szubkultúra részévé. Ezeknek az elkövetőknek, szemben a megelőző kriminális karrierrel rendelkezőkkel, nincs egységes, a cselekményükre visszavezethető adaptációs stratégiájuk és megállapítható az is, hogy az életfogytiglanos populáció fegyelmi büntetéseinek száma nem túl magas. Ez a már említett kriminális karrier hiányán túl azzal is magyarázható, hogy míg a folyamatos konfrontáció viszonylag rövid időn keresztül követhető stratégia, addig hosszú éveken vagy évtizedeken keresztül ez a magatartás olyan pszichés energiákat kíván, amellyel csak kevesen rendelkeznek.⁴

Egy, a Szegedi Fegyház és Börtönben életfogytig tartó szabadságvesztésüket töltő elítéltekkel készített, a minta viszonylag kis méretéből adódóan kizárólag kvalitatív vizsgálat megpróbálta számba venni az elítéltek életének főbb színteréül szolgáló adaptációs mezőket, melyek a legproblémásabb alkalmazkodási csomópontok. Ezek közül a legfontosabbak:

Az autonómia mező: Mivel a zárt intézeti fogvatartásból következően erősen sérül az intimitás, ezért a behatárolt tér következtében a fogvatartottak csak erőszakkal, vagy azzal való fenyegetéssel tudnak valamilyes autonómiához jutni; ám, mivel ez a nyereség szükségképpen a másik veszteségével jár együtt, ezért ez mindenképpen egy zéró összegű játszma. Tehát az autonómia adaptációs mintája az agresszió.

A szexuális integritás mező: Ezt a területet a heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztottság miatt a homoszexuális viselkedésből erdő viszony tematizálja. Az

³ Garami Lajos: „A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés végrehajtásának fő problémái” - című tanulmányának alapján. (1999. március)

⁴ Huszár László: A hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja c. tanulmánya alapján (Bv.-szakkönyvtár, 1997/2.)

egyedüli elfogadott minta itt a különösen erős, valószínűleg a homoszexualitástól való szorongásokból eredő homofóbia. A homoszexualitást jellemhibának tekintik.

A harmadik legfontosabb a *mentális integritás* mező: Az életfogytos elítéltek körében a beláthatatlanul hosszú idő következtében erős szorongás él, hogy vajon képesek lesznek-e megőrizni az épelméjűségüket. A pozitív érték itt az erős, belülről vezérelt program, amely erőfeszítéseket tesz a szellemi épség megtartása érdekében. Ennek gyakori eleme a nyelvtanulás, a szellemi tréning. A minta negatív értéke elkerülhetetlennek tekinti a leépülést.⁵

A fentebb ismertetett kutatások fontos szempontot képeznek egy ilyen horderejű kérdés körbejárásához. Ugyanakkor közös problémájuk, hogy vagy a hosszú idős elítéltekkel foglalkoznak, vagy a hagyományos értelemben vett életfogytiglanra ítélttel, akik döntő többségénél az ítélelhozatalkor még a jogi lehetőség sem volt meg a feltételes szabadság lehetőségének kizárására. Viszont az nyilvánvalónak tűnik, hogy a tudományos gondolkodás sem kezelheti egységesen a két csoportot, mivel a remény nélkülség valószínűleg egészen más reakciót fog kiváltani azokból, akik esetében a bíróság kizárta a feltételes szabadság lehetőségét, mint akiknél nem. Magyarországon jelenleg még csak egy jogerősen tényleges életfogytiglanra ítélt ember van, tehát a kérdés a hagyományos módszerekkel nem kutatható. Mindezzel együtt – legalább a gondolatkísérlet szintjén – a bírói gyakorlat valamelyes ismeretében talán meg lehet próbálni behatárolni azokat a típusú

cselekményeket, melyekre magyar bíróságok feltételezhetően tényleges éltfogytiglant fognak kiszabni.

Ha a korábbi halálos ítéletek számából indulunk ki, akkor valószínűsíthető, hogy évente legfeljebb 1 és 3 között fog mozogni ez a szám. És valószínűsíthető az is, hogy az ezzel sújtott elítéltek döntően nem az egyszeri, gyakran indulatilag motivált cselekmények elkövetői közül fognak kikerülni. Vannak ugyanis – általában nagyon ritkán - olyan elkövetők, akik az átlagos szándékos emberölést elkövetőkhöz képest mind tettük, mind a társadalmi normákhoz való hozzáállásuk szempontjából egy viszonylag elkülönülő csoportot alkotnak. Ilyenek például a minősített emberölést több emberen, sokszor különös (brutális) kegyetlenséggel elkövetők, a szadisztikus, esetleg szexuális indítatásból elkövetett tetteket sorozatban végrehajtó, a közbeszédben sorozatgyilkosként, halálosztóként, és egyéb más neven elhíresült tettesek, akiknek gyakori közös tulajdonságuk, hogy a morális érzék legkisebb jele nélkül úgy ölnek, hogy a társadalom szabályrendszerét a legcsekélyebb mértékben sem érzik kötelezőnek magukra nézve. Ha csak az elmúlt évtized leghírhedtebb gyilkosait megnézzük, szembeszökőek a tettben és az indítékban felfedezhető hasonlóságok. Állításom bizonyítására megpróbálok felhozni néhány példát.

Magyarországon jelenleg egy személy van ténylegesen életfogytiglani szabadságvesztésre ítélve. Boi Gyulát első fokon a Hajdú-Bihar megyei bíróság, 1999.szeptember 7.- én több emberen különös kegyetlenséggel, részben 14. életévét be nem töltött személyek ellen elkövetett emberölés büntette miatt mint visszaesőt, életfogytig tartó fegyházbüntetésre,

⁵ Huszár László: i.m.

és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte, valamint megállapította, hogy feltételes szabadságra nem bocsátható. A tényállás röviden úgy szól, hogy a vádlott nevelése alatt álló személy sérelmére elkövetett szemérem elleni erőszak büntette miatt töltött szabadságvesztésből szabadult, ám mialatt büntetését töltötte, az élettársa viszonyt kezdett egy harmadik személlyel, amit a vádlott tudomásul vett. Ám egyik este mégis egy lakásban tartózkodtak, s ők vitába keveredtek a volt élettársával. A vita végeztével a vádlott megvárta, míg az élettársa és két kiskorú gyermeke elalszik, főzött egy kávé magának, majd az egyik gyermekével hat baltacsapással végzett, a másikat megfojtotta, az élettársát pedig 33 fejszecsapással ölte meg. Az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta. Indoklásában arra hivatkozott, hogy a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el, valamint hogy az elkövető fokozott társadalomra veszélyessége miatt szükség van a teljes elszigetelésére. Ez az érvelés azonban véleményem szerint jól mutatja, hogy a Btk.-ban jelenleg a büntetés céljaként említett cél, valamint a tényleges életfogytiglan között mekkora ellentét is van. Hiszen azt egyetlen bírói fórum sem prognosztizálhatja, hogy egy ember mit is fog tenni húsz, huszonöt év múlva, és hogy egy „egyszerű” gyilkosságot elkövető elítélt biztosan nem fog még egyszer ölni, ha kiszabadul. Sőt, a tudományos tapasztalatok azt mutatják, hogy annak a valószínűsége, hogy egy ötven és hatvan év közötti ember húsz év körüli börtönbüntetés letöltése után újra öljön, elenyészően csekély. Az is nyilvánvaló, hogy a tényleges életfogytiglan semiképp sem nevezhető célbüntetésnek - amely fogalom létjogosultsága amúgy is vitatott. Akkor viszont talán ki kellene mondanunk, hogy

ennek a büntetésnek a kiszabását valójában kizárólag a tett súlyával arányos, igazságos megtorlás indokolhatja. Mindaddig azonban, amíg a törvényben a büntetés céljaként nem ez szerepel, hanem egy javító-nevelő szándékot is tartalmazó célbüntetés, a bíróságok nagyon nehéz helyzetben lesznek egy ilyen büntetés indokolásakor, ugyanis a jogalkalmazás nem alkalmas arra, és nem is feladata hogy a jogalkotó által a jogszabályban hagyott antinómiákat feloldja.

Nagy a valószínűsége, hogy azok a fogvatartottak, akik előtt motivációként nem áll a valamikori szabadság perspektívája, teljesen más, várhatóan agresszívabb viselkedést fognak tanúsítani, mint a többi elítélt, különösen ha figyelembe vesszük, hogy nagy részük az élet elleni bűncselekmények elkövetői közül kerül majd ki. Ráadásul az az érzés, hogy szigorúbb büntetést már úgysem kaphat, tehát nincs már több veszíteni valója, felerősítheti az agressziót. A másik nagyon komoly probléma az idő végtelenségének érzése, az, hogy semmilyen cél sem strukturálja az elítélt életét, így nincs is miért küzdenie. Ez pedig depresszióhoz, szélsőséges esetekben akár suicid töltetű cselekedetekhez is vezethet. Komoly gondot jelenthet még a magányosság érzése, amely végső soron a személyiség elsivárosodásához vezet. Olyan rendszert kell tehát kialakítani, mely a büntetés-végrehajtási intézetben belüli eszközökkel próbál valami célt adni a fogvatartottnak, strukturálva az idejét. Ezt rövid távon úgy lehet megoldani, hogy jutalmazásokat és büntetéseket helyeznek kilátásba a fogvatartott számára, mint például a napi sétaidő, szórakozási lehetőségek növelése vagy éppen megvonása. Hosszú távon (10-15 év) pedig kilátásba lehet helyezni eggyel enyhébb fokozatú végrehajtási

intézetbe való áthelyezés lehetőségét. Ezen kívül pedig biztosítani kell számukra a szabad vallásgyakorlás, a művelődés, a munka és az idő egyéb hasznos eltöltésének, valamint a szervezett pszichoterápiás csoportokban való részvétel lehetőségét. Összefoglalva tehát az eddig leírtakat kijelenthetjük, hogy a büntetés-végrehajtás feladata a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés bevezetése kapcsán az, hogy ki kell tudnia alakítani egy olyan végrehajtási módot, amely: *„nem ütközik a kínzás és embertelen bánásmód tilalmába, megfelelő biztonsági garanciákat nyújt, és megélhető, elfogadható, bár korlátozott perspektívát rajzol a TÉSZ-re ítélt előtt”.⁶*

⁶ Garami Lajos: i.m.

BÉRCES KÁZMÉR:

Védőbeszéd dekadens világunkért

Válasz Tellér úr néhány felvetésére

Mindenekelőtt engedjék meg, hogy örömömnek adjak hangot, melyet afelett érzek, hogy hazánk felelős értelmiségének jeles képviselője, Tellér Gyula, elevenjébe vág korunk jelentős kérdésének. S bár a magam részéről a kérdésfeltevés általánosabb megfogalmazását, s a megközelítési mód árnyalását javasolnám a szerző számára, mégis, kiemelkedő eredménynek tartom, hogy a hamleti paradigma kifulladását megkísérli körbejárni. Főképp azért érzem jelentősnek vállalkozását, mivel írása végén, ha csak jelzés szintjén is, eljut a probléma gyökerét képező kérdésig, nevezetesen a történetiség vállalásának alapvető kérdéséig.

Ám ugyanezen a ponton elengedhetetlennek tartom, hogy bizonyos észrevételeimnek hangot adjak. Olyan megjegyzések következnek tehát, melyekkel megkísérlem a magam szerény eszközei révén a probléma közelebbi megértését célzó disputa elmélyítését. Hiszen már Tellér írásának zárszava is ellentmondani látszik egy korábbi megjegyzésének. Az általa a szubjektivitás és az objektivitás összemosásaként jellemzett, s ekképp kárhóztatott fenomenológiai iskola talán legfőbb eredményeként tarthatjuk számon ugyanis, hogy igyekezett alapos leírását – megkockáztatom, első elvileg megalapozott leírását – adni az embernek, mint történeti lénynek. A fenomenológia egyik alapvető

kérdése tehát megegyezik Tellér kérdésével – talán nem véletlenül.

S bár a fenomenológia aligha szoruló védelemre, mégis fontosnak érzem annak megemlítését, hogy az iskola alapítója, Edmund Husserl, meghatározó alkotói korszakát szentelte Európa XX. századi válsága megoldásának. De ezen túlmenően is, az európaiság megváltozása elengedhetetlenné tenné, hogy európaiságunk elvi és egyetemes kérdéseivel kapcsolatban törekedjünk a szellemtörténeti összefüggések helyes felvázolására. Minden más csupán zszurnalizmus.

Teller kárhóztatja az európai eredetű természettudományokat is, s furcsa mód éppen eredményeik miatt. A bizonytalansági reláció, és más említett fizikai törvényszerűségek valóban megbontják a descartes-i--newtoni világkép determinisztikus és törvényekbe foglalható rendszerét. De vajon Isten a régi fizika törvényei alapján teremtette a természeti világot? Persze még Isten ideájára sincs szükségünk ahhoz, hogy belássuk, világunk jóval összetettebb rendszer, mint amit a meghaladott világkép megragadni képes. A statisztikai ingadozás vagy a kvantum-relációk pedig nem ördögi mesterkedések, hanem a tudomány fejlődése során kikristályosodott, jelenleg a kutatók többsége által elfogadhatónak tekintett közelítések. A világ egyszerű leírhatóságának követelményét állítani a tudomány eszméjének tökéletesedése ellenében, nos, legalábbis tudományellenességnek tűnik.

S ugyanígy állna a helyzet a társadalom- és szellemtudományokkal is? A világra irányuló reflexió talán legmagasabb szintű kifejeződései e szellemi produktumok, hiszen nem a természeti világot tárják fel,

hanem az ember sajátos terét. Vajon a hermeneutika, mely több évszázados háttérbe-szorítottságból mentette ki a művészeteket és megértésüket, mennyiben járul hozzá a hamleti paradigma lebontásához? Tette inkább abban áll, hogy felszabadította a művészet és a szellem értelmezését a régi természettudomány pozitivizmusban csúcspontját elérő igazságesszméjének nyomasztó hatása alól. Ez is inkább a hamleti világ megmentésére tett kísérletként értékelendő, akárcsak a már említett fenomenológiai iskola.

S hogy még egy példát említsek, a szerző által károsnak ítélt frankfurti iskola alapszövege épp a Tellér Gyula által is elvetendőnek tartott egydimenziós embert kitermelő világrend kíméletlen leírására vállalkozik. Még a megfogalmazás is tőlük ered! Elképzelhetőnek tartom épp ezért, hogy amikor Tellér hadakozik korunk tudományos teljesítményei ellen, valójában a Hamletért vívott harcban leghűbb szövetségeseinket támadja. Egy oldalon állnak tehát. Mivel volna magyarázható, hogy mégis ellenfelekként tűnnek elénk a cikk olvastán?

Ha világunk posztmodern vagy éppen globalizált, aligha lehet helyes megközelítés, ha elvetjük egészen. Mindannyian e kor gyermekei vagyunk, s korunk az általam is nagyra tartott hamleti kor örököse. Azonban szembe kell néznünk azzal, hogy korunk már csak örökös, s így jól tesszük, ha éberen őrködünk a letűnt kor kincsei felett. Ugyanakkor nem építhetünk magunknak álomvilágot, hiszen a sorsunk elől való menekülés aligha volna megfelelő életvezetési elv. Ragaszkodjunk tehát történetiségünkhöz, hamleti örökségünkhöz, ám ne feledkezzünk meg jelenünkről, az új értékek felfedezéséről sem! Ne tévesszük össze

a tulajdonságok nélküli embert az egydimenziós emberrel! Ezzel már jóval többet tennénk, mint gondolnánk.

DEÁK-LIPOVE CZ ÉVA:

Jobboldaliság és liberalizmus

A konfliktus tengelyében a forradalom és az általa képviselt értéktriász, az emberi jogok és a republikánus nemzetértelmezés, illetve az erre adott válaszok különbözősége áll. Egyik oldalon a felvilágosodás racionalizmusából táplálkozó elmélet, középpontjában a társadalom szerződéselméleti meghatározásával és az autonóm egyénnel, a másik oldalon az emberi jogok nemzeti alapú kritikája áll, amely utóbbi a liberalizmus individualizmusával a közösséget, a haladás felfogásával pedig a múlt súlyát szegezi szembe. A konzervativizmus és liberalizmus harca mögött azonban Franciaországban mélyebb törésvonalak húzódnak meg: nevezetesen a forradalomhoz, a köztársasághoz való viszony kérdése, amely két eltérő értékrendet képviselő politikai erő – a republikánus, illetve a bonapartista és a monarchista tábor – küzdelmében ölt testet. A forradalom után nehezen artikulálódó liberális korszak beköszöntét a *xix.* század század végén ismét ellenkező előjelű korszakváltás, a liberalizmus konzervatív-tradicionalista kritikája követi, amely többek között egy jobboldali nacionalizmus megjelenésében manifesztálódik. Sőt e jobboldali nacionalizmus lesz az, amely ebben az időszakban "felvállalja" és döntően integrálja a konzervativizmus eszmerendszerét.

Maga a nacionalizmus mint eszmeáramlat eredetileg szorosan összefonódott a nagy

francia forradalom idején megfogalmazott republikánus gondolattal. Magában foglalta az emberi jogokat, a népek szabadságát, a nemzeti függetlenség, valamint a népszuverenitás elvét, és egy dinasztikus Európával a nemzetek Európáját állította szembe. Mint ahogy a nacionalizmus formaváltozásaival foglalkozó munkájában Raoul Girardet rámutat, alapjában véve e forradalmi indíttatású nacionalizmus végigkíséri a francia politikai gondolkodás történetét egészen a *xix.* század utolsó harmadáig.⁷ A század utolsó évtizedeit ellenben – nem utolsósorban a francia–porosz háborúban elszenvedett katonai vereség hatására – már egy új típusú nemzeti érzés és identitástudat kialakulása jellemezte, amely élesen szembekerült a forradalom ideológiai örökségéből származó, a forradalmi honvédelem élményanyagát, valamint az emberi jogok védelmét magában foglaló pozitív töltetű republikánus nacionalizmussal. A sedani vereség és a nemzeti integritást érintő területi annexió a *xix.* század utolsó évtizedeiben ugyanis zavarokat idézett elő a francia nemzetépítés egyébként súrlódásmentesnek mondható folyamatában, amely tény nem elhanyagolható módon járult hozzá e nacionalizmus új politikai arculatának kialakulásához.

A vereség a nemzet és haza fogalmának újragondolására készítette a francia társadalmat. A háborús kudarc alapvetően megváltoztatta e humanitárius és forradalmi eredetű republikánus nacionalizmus értékrendjét, amelynek helyébe fokozatosan a megaláztatás és a nagyhatalmi helyzet gyengüléséből fakadó jobboldali

⁷ Vö.: Girardet, Raoul: *Le nationalisme français (1871–1914)*. Paris, 1983, Éditions du Seuil. 7–35.

nacionalizmus érzés- és gondolatvilága került. Egyre inkább a hadsereg vált a rend, az autoritás, a nemzeti egység szimbólumává, az új hazafias remények megtestesítőjévé, a reváns ideológiájának már-már messianisztikus eszközévé, amely mögé 1914-ben csaknem az egész társadalom felsorakozott. A *xix.* század végére megjelent tehát egy konzervatív, revansista és antiszemitizmustól sem mentes nacionalizmus, amely meghatározott politikai attitűddel, erős antiliberalizmussal és antiparlamentarizmussal párosult. Az átmenet a republikánustól a konzervatív nacionalizmus felé a boulangérizmuson, majd végül a Dreyfus-ügyön keresztül vezetett. A boulangérizmus volt az, amely először vetette fel a parlamenti rendszer megváltoztatásának igényét és a reváns kultuszát a köztársaság, illetve a demokratikus intézményrendszer ellen fordította. A Dreyfus-ügy pedig újabb komponenssel, az antiszemitizmussal egészítette ki e nacionalizmus elméletét. Mint a korszak egyik kitűnő ismerője, Michel Winock megjegyzi, e formálódó jobboldali nacionalizmus mögé sorakozott fel egyrészt a "legyőzött Franciaország", amely sohasem fogadta el a forradalomból kinövő republikánus rendszert, és a "csalódott Franciaország", vagyis a társadalomnak az a része, amely úgy érezte, hogy semmit sem kapott a köztársaságtól és a demokráciától. Kétségtelen, hogy a katolikus egyház támogatását élvező döntően royalista és bonapartista összetételű és tradíciójú jobboldal számára nem kevés gondot jelentett a köztársaság és a parlamenti rendszer elfogadása, illetve az abba való integrálódás. Az integráció nehézségei a történelmi múlt és a politikai szerepvállalás mellett a III. Köztársaság születésének körülményeiből

egyaránt fakadnak. Két értékrend és politikai kultúra összeütközéséről van tehát szó, az emberi jogokat, az egyéni szabadságot és érdeket előtérbe helyező liberális értékek, valamint az individuumot, a kollektivitás részeként definiáló és a nemzeti érdekek primátusát hirdető konzervatív értékek konfliktusáról. E két értékrend mögött azonban két eltérő politikai koncepció ellentéte is meghúzódik: az emberi jogokon alapuló demokratikus rendszeré, valamint az egységre, rendre és hierarchiára épülő autoritárius rendé.

Az 1880-as évek rossz politikai-társadalmi közérzetéhez morális és intellektuális válság is kapcsolódik, amely összeurópai jelenséggént definiálható. Általános kiábrándultság figyelhető meg a politikából, a köztársaságból, a demokratikus intézményekből, a technikai haladásból, az ipari civilizációból, mindenképp, ami a modernitást képviseli. E modernitás elleni harc a dekadencia érzésével, mély pesszimizmussal és múltba való fordulással párosul. A születő új életérzés és értékrend, mely szembeállítja a racionalizmussal az irracionálismust, a haladással a dekadenciát, az "elpuhult" polgári értékekkel a hősi antik erények kultuszát, a liberális értékrend negációjából születik. "Szomorú kor volt – írja később naplójában Maurice Barrès –, amelyben elfogadtuk, hogy a dekadencia képviselői legyünk."⁸ Az intellektuális válság, a dekadencia víziója és a nemzet jövőjéért való aggodás – amely az egész *xix.* század konzervatív politikai gondolkodását végigkíséri Franciaországban –, 1871 után annak centrális elemévé válik. Míg a nagy francia forradalom korában született nemzeti

⁸ idézi: Doménach, Jean-Marie: *Barrès par lui même*. Paris, 1958, Éditions du Seuil. 14.

érzés a felvilágosodás gazdasági és technikai haladásba vetett hitének optimista nacionalizmusa, addig a **xix.** század végi a hanyatlás érzéséé, és alapvetően erősen pesszimista szemléletű. A század utolsó évtizedeiben kialakuló jobboldali nacionalizmus tehát szorosan kapcsolódott a dekadenciához, amennyiben annak megfogalmazójaként és közvetítőjeként lépett fel. Márpedig ha hihetünk Victor Nguyennek, a dekadencia Franciaországban több volt egyszerű életérzésnél, egyszerre volt ideológiai és politikai fegyver. „A *dekadencia* – írja – a múlt század végén azért válik a francia társadalom elsődleges mítoszává, mert a forradalmi örökségre való reakció a csúcspontjára érkezett. Ettől kezdve a politikai és a társadalmi konfliktusok egy válságban lévő identitást leplezve egyre inkább kulturális összeütközések formájában legitimálódtak.”⁹

A francia szakirodalom kevés figyelmet szentel annak, hogy e konfliktusok mögött komoly modernizációs válság is meghúzódik. Az említett nemzeti identitásavaron túlmenően Franciaországnak ugyanis a **xix.** század végén a modernizáció égető problémájával is szembe kellett néznie, mely súlyosbította és még inkább elmélyítette a gazdasági botrányok, valamint a sedani sokk által okozott politikai krízist. A tőkekoncentrációs folyamat, valamint a mezőgazdaság kapitalizációja a döntően kisüzemi jellegű és kevésbé versenyképes francia ipar és kisparaszti gazdaság elhúzódó válságát idézte elő. Ennek következtében a modernizációs tendenciák mintegy szükségszerűen konfliktusba kerültek a tradicionális francia kisipar és rurális gazdaság struktúrájával és érdekeivel,

felgyorsítva ezzel a hagyományos életformákhoz ragaszkodó, tradicionális szocio-kulturális közösségek bomlását. E közösségek szemében a modernizáció döntően mint külső, idegen, importált jelenség jelent meg. Ha más indíttatás alapján is, de ideiglenes érdekezésség alakult ki a sedani katonai vereség miatt nemzeti önértékében sértett társadalom és a modernizáció veszteségeiként leszakadó rétegek között.

A francia nacionalizmus tehát tulajdonképpen körülbelül egy évszázad leforgása alatt a baloldaltól fokozatosan a jobboldal felé tevődött át. Így született meg az új nacionalista doktrína, amelyben – ismét Raoul Girardet-t idézve – eredeti és meglehetősen szintézis jött létre a dekadencia filozófiája, a comte-i pozitivizmus, a nemzeti és tradicionalista posztulátumok, valamint a jobboldali demokrácia-kritika között.¹⁰ Ezen új típusú nacionalista elmélet egyik fő teoretikusának Maurice Barrès tekinthető. Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a **xix.** század második felének sajátos szellemi-politikai-gazdasági kontextusában alakult ki a francia nacionalizmus új eszme- és fogalomrendszere, és vált az eredetileg forradalmi indíttatású republikánus nacionalizmus olyan politikai mozgalmak és csoportosulások hitvallásává, amelyek a politikai és ideológiai paletta jobb, illetve szélsőjobb oldalán helyezkedtek el.

A jobboldali nacionalizmus a **xix.** század végén tehát nem utolsósorban Maurice Barrès munkásságának köszönhetően szélesedik politikai doktrínává. Barrès irodalmi és politikai munkássága – az előbbieken vázolt történelmi körülményekből adódóan – egyszerre reakció Sedanra, a megalázó katonai

⁹ Nguyen, Victor: *Aux origines de l'Action française. Intelligence et politique à l'aube du XXe siècle*. Paris, 1991, Fayard. 106.

¹⁰ Girardet: i. m. 16–17.

vereségre, a francia forradalom által konstituált elvekre és értékekre, egyben pedig válasz a modernitás és a modernizáció által a **xix.** század végén felvetett kérdésekre. Eszmetörténeti szempontból az író és politikus Barrès munkásságának problematikáját éppen a politikum és az irodalom síkjának kettőssége adja. "Irodalmi munkásságomnak és politikámnak egységet kell alkotnia, ki kell egészítenie egymást, harmonizálnia kell egymással, mert mindkét esetben ugyanaz a spontán szükséglet vezérelt, és akaratomon kívül végzetes lendülettel haladtam egyikből a másik felé" – írta naplójában.¹¹

Jelen tanulmány elsősorban Barrès politikai nézeteinek vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, amely esetleg annak kockázatával jár, hogy túl koherensnek tüntetjük fel egy irodalmár politikai munkásságát, amely valójában nem volt az. Mint ahogy Jean Touchard felhívja a figyelmet,¹² Barrès társadalomelméletét és nacionalizmusfelfogását hiba lenne egységes, kiérlelt, lezárt elméletként kezelni, mert abban nemcsak különböző alkotói korszakokat, hanem eltérő intellektuális szinteket lehet megkülönböztetni, attól függően, hogy milyen közönséghez szól: választási beszédeinek hangneme, stílusa, néhol már-már bántóan frázispufoogató populista demagógiája ugyanis merőben különbözik regényeinek és vallomásainak árnyalt stílusától. Fontos tehát megkülönböztetnünk egymástól az elméletet, a politikai akciót, a regényes kreációt és naplójának személyes hangvételű

feljegyzéseit. Ugyanakkor elmondható, hogy a politikai írásai azok, amelyek a jobboldali radikalizmus eszmerendszerével mutatnak hasonlóságot.

Barrès, a politikai gondolkodó, a konzervativizmus szellemi hagyatékának századvégi újragondolója a "vereség nemzedéké"-hez tartozik, ahhoz a generációhoz, melynek élményanyagát, gondolkodói pályafutását mélyen áthatotta a francia-porosz háborúban elszenvedett katonai kudarc és a területi elcsatolás traumája. Barrès esetében ez utóbbi annál is élenkebben átélte, mivel anyai ágon lotaringiai származású, és életének első évtizedeiben is itt él. A katonai vereség és a porosz katonák lotaringiai megjelenése egész életre szóló, meghatározó erejű élményt nyújtanak számára. "A politikában mélyen csak egyetlen dologhoz ragaszkodtam – írja egyik cikkében –, Metz és Strasbourg visszafoglalásához. Az összes többi e fő célnak rendeltem alá. (...) Ezek olyan gondolatok, melyek gyermekkoromból maradtak fenn a nagyapámtól, aki a Grande Armée tisztje volt, és a háború képeiből, melyek a tudatomban rögzültek Lotharingiában és Elzászban, amikor nyolc éves voltam."¹³ A barrèsi nacionalizmus, de nyugodtan mondhatjuk, az egész barrèsi társadalomelmélet gyökerei tehát a francia-porosz háborúban és a Franciaország vereségét követő társadalmi megrázkódtatások sorozatában keresendők. Nacionalizmusa az így kialakult helyzet elleni lázadásból és harcból táplálkozik, egyfajta lázadás Franciaország vereségének végleges tényként való elfogadása ellen, és harc a nemzeti energia újjáélesztéséért, a

¹¹ Barrès, Maurice: *Mes cahiers*. tome I. Paris, é. n., Librairie Plon. 38.

¹² Vö.: Touchard, Jean: *Le nationalisme de Barrès*. Acte de colloque de Nancy, 1962. 161–173.

¹³ idézi: Sternhell: *Maurice Barrès et le nationalisme français*. Paris, 1972, Armand Colin. 61.

nemzetfogalom újradefiniálásáért és nem utolsósorban az elvesztett területek visszaszerzéséért.

Mint már utaltunk rá, Barrès neve a nacionalizmus új típusú értelmezésével és első meghatározásával került be a politikai gondolkodás szótárába. "Nacionalistának születtem. Nem tudom, szerencsés volt-e részemről, hogy kitaláltam a szót, lehet, hogy elsőként definiáltam" – emlékszik vissza később.¹⁴ Barrès a *Figaro* 1892. július 4-i számában megjelent *La querelle des nationalistes et des cosmopolites* (A nacionalisták és a kozmopoliták vitája) című cikkében elsőként használta a nacionalista szót. De ebben az írásában még az irodalom területére alkalmazta a kifejezést, amelyet hamarosan a politikai nyelvezet is átvett tőle. "Az átmenet az irodalmi nacionalizmusból a politikai nacionalizmusba ettől kezdve egyszerű volt. Ám azt hiszem, hogy ezt az átmenetet is Maurice Barrèsnek kell tulajdonítanunk" – írja Maurras a *Le nationalisme intégrale* (Integrális nacionalizmus) c. munkájában.¹⁵ A *Figaro*-ban megjelent írás érdekessége, hogy ekkor még Barrès a kozmopoliták oldalán foglal állást a nacionalistákkal szemben. A nacionalista szót ebben a cikkében még pejoratív értelemben használja, éppen a világirodalom védelmében azokkal a nacionalistákkal szemben, akik semmit sem értenek Ibsen, Shakespeare vagy Dosztojevszkij műveiből, és bezárkóznak a nemzeti irodalom sáncai mögé. "Az ember lehet egy országból, egy korból, egy erkölcsből való, de érezheti magát idegennek a másikkal szemben. (...) Vannak a művészek között a nacionalitásnál mélyebb különbségek, azok,

amelyek a temperamentumból származnak. A külföldi irodalom adja meg a túlságosan jól terített nemzeti asztal kínálatától elbágyadt francia irodalmároknak az oly szükséges pikáns ízt. Éljen Franciaország! Tökéletes ország. De főleg éljen Európa!" – írja Barrès.

¹⁶

E gondolati struktúrába illeszkednek korai írásai is. Univerzalista és kozmopolita abban az értelemben, hogy idegen tőle a kultúrsovinizmus, egységes európai kultúráról és európai civilizációról ír, amelyet összeköt a közös szellemi örökség. Ám Barrès sem marad mentes a korszellem hatásaitól: a romantikus énkultusztól, a pesszimizmus és a dekadencia kísértésétől, a civilizáció hanyatlásának víziójától. Fokozatosan elfordul a külvilágtól és az én belső rezdüléseit kutatja. Majd európaiságát feladva, a nacionalizmus csábításának engedve, bezárkózik egy szűk nemzeti keretbe, és hosszú időre maga is foglya marad a "Reine Revanche" szellemének. Barrès intellektuális fejlődésének állomásait jól szemléltetik egymást követő regénytrilógiáinak címei is, amely köré egész életműve csoportosítható: az első a *Le culte du moi* (Az én kultusza) (1888–1901), a második a *Le roman de l'énergie nationale* (A nemzeti energia regénye) (1897–1902), a harmadik regényciklus pedig a *Les Bastions de l'Est* (Kelet bástyái) (1905–1920) címet viseli.

Barrès első alkotói periódusának meghatározó élménye tehát az én felfedezése. A *Culte du moi* regényciklus leghíresebb alkotása az 1889-ben született *Un homme libre* (Egy szabad ember) tulajdonképpen individualista és nonkonformista lázadás a külvilág ellen, a szabadság értelmének felfedezéséért és

¹⁴ Barrès: *Mes cahiers*. tome II. Paris, é. n., Librairie Plon. 248.

¹⁵ idézi: Barrès: i. m. 344.

¹⁶ idézi: Sternhell: i. m. 32–33.

eléréséért. „A tettek nem fontosak, egyedül csak a *belső énem* számít. Az Istent alkotom meg. Birodalmam nem ebből a világból való, hanem olyan terület, amelyet a szépségről alkotott összes sejtéseimmal módszeresen ékesítek fel. Ez a valóságnál is bizonyosabb álom, ahová legszebb pillanataimban családi szégyenemből gondtalanul visszavonulok” – hangoztatja ebben az időben.¹⁷ Ez a befelé fordulás tulajdonképpen passzív lázadásnak tekinthető, amely az „erkölcsileg és szellemileg romlott” társadalom elutasításából ered, és egyben önvédelmi reflex, védelem a külvilággal szemben. Ifjúkori magányából és elszigeteltségéből adódóan elfordul a világtól, majd pedig egyre kevésbé érez elég életerőt magában ahhoz, hogy kilépjen ebből a bezárkózottságból. Lotaringia történelmének tanulmányozása nyomán döbben rá arra, hogy a szabadság egy fajhoz, egy csoporthoz, egy közösséghez való tartozás érzésében és élményében rejlik, mert – mint írja – „minden individuum rendelkezik azzal a képességgel, hogy újra átélje az összes dobbanást, mely fájának szívét hosszú évszázadok óta áthatotta.”¹⁸

A barrèsi elmélet több gondolati szakaszban alakul át: az első időben kifejlődik benne a tagadás a fennálló, a készen kapott világgal szemben, és felfedezi a „belső én”-t, majd pedig azt, hogy ezt az ént nem lehet elszigetelni, nem korlátozódhat csak az egyénre, hanem fokozatosan kollektív dimenziót kap, és a „moi individuel” végül „moi collectif”-fá alakul. „Alapjában véve – emlékszik vissza később – szellemi munkáim arra a felismerésre vezettek, hogy az individuális ént egészében a társadalom

hordozta és táplálta. Hétköznapi gondolat, amely azonban képes egy nagy művésznek vagy a tettek emberének munkáját megtermékenyíteni. Én egyik sem vagyok, hanem végigjártam a társadalmi én felé vezető út különböző fokozatait, megéltem e formálódó tudat különböző pillanatait. És ha megtisztelnék azzal, hogy gondolatmenetemet követik, megállapíthatják, hogy semmilyen ellentét sem húzódik meg az oly könnyű, oly logikus és ellenállhatatlan fejlődés különböző fázisai között.”¹⁹ Az *én kultusza* c. trilógiában már megtalálható a „moi individuel” meghaladásának igénye, az a problematika, hogy miképpen lehet az ismertet megéltté formálni, az egyéni énből szunnyadó ösztönös és öntudatlan belső erőt aktivizálni és felszabadítani, energiává alakítani, beépíteni ebbe a történelmet és a múltat, eljutni az egoizmustól a nacionalizmusig, az individuumtól a kollektivitásig.

Barrès Lotaringia történelmében önnön fejlődésének törvényszerűségeit véli felfedezni, mert az egyént, véleménye szerint, ugyanazok a törvényszerűségek vezérlik, mint a közösséget. E régió történelmének példája nyomán fokozatosan érik meg benne az egyénben rejlő erő és energia felszabadításának, illetve nemzeti energiává való átalakításnak gondolata. Ebből az „erős álkapcsú, kemény fejű, makacsságáról híres” lotaringiai népcsoportból történelme során kiölték a nemzeti energiát, maga a lotaringiai faj el fog tűnni, elvérzik a barbár hódítókkal szembeni küzdelemben, ha nem ébred öntudatra, ha nem találja meg a fennmaradásához szükséges belső erőt – vallja Barrès. Ezen energia felfedezése és felszabadítása teszi ugyanis szabaddá az

¹⁷ Barrès: *Un homme libre*. Paris, 1904, Eugène Fasquelle Éditeur. 206.
¹⁸ Uo. 126.

¹⁹ Barrès: *Scènes et doctrines du nationalisme*. Paris, 1987, Éditions du Trident. 17.

embert. A szabadság az idegenekkel, a barbárokkal szembeni védekezésben, e védelemre fordított energiában rejlik. A szabadság elérése öntudatra ébredési folyamatot jelent, az egyén saját erejének tudatára való ébredését. Ezzel együtt ugyanakkor az egyén ráébred arra is, hogy ezt az energiát a múltból kell merítenie. A szabadság tehát a múlt által kondicionált én védelmében rejlik a külvilággal szemben. A múlt, a történelem és a tradíció lesz majd Barrès elméletében az a bástya, amelyeket a barbárokkal, a betolakodókkal és az idegenekkel szemben lehet emelni. Szabadnak lenni pedig végül is annyi számára, mint megérteni és elfogadni ezeket az egyén fejlődését meghatározó tényezőket, vagyis elfogadni egy determinizmust.

BAÁN KRISZTINA:

Európaiság és páneurópaiság

Milyen módon békíthető ki egy nagyobb politikai egység keretében a partikularizmus és az etnikai sokszínűség, miképp küszöbölhető ki a háborúk, s a “fegyveres béke” helyébe hogyan teremthető meg egy pacifizált, a kultúra és a civilizáció azonosságán alapuló Európa? Ez az a gondolat, amely – még ha koronként más-más politikai összefüggésbe ágyazva is – régóta foglalkoztatja a filozófusokat és a politikai gondolkodókat.

Európáról számos (földrajzi, kulturális, politikai, jogi, gazdasági, szociális stb.) összefüggésben és értelemben beszélhetünk. Sőt, azt mondhatjuk, hogy Európa az antikvitásban kulturális és civilizációs közösségként már akkor definiálta önmagát, amikor földrajzi határai még nem stabilizálódtak. Az európai közösség fogódzói az évszázadok során alakultak ki és egészültek ki újabb meg újabb tematikákkal. Az Európa-felfogások mögött azonban mintegy konstans tényezőként, összekötő kapocsként a szellem, a kultúra és a civilizáció Európája húzódott meg. E kulturális közösségen át vezetett az út a gazdasági, majd a politikai közösségi Európa felé.

Az egységes Európa gondolata többek között Dante, Comenius és Saint-Pierre abbé utópikus álmain át vezetett a teljesebb megfogalmazás felé. Ám ha hihetünk Victor Hugónak, az utópiák korán érett igazságok,

amelyek a holnap valóságai lehetnek. Mindenesetre a nemzetállami keretek meghaladásának igénye, egy új, általában föderatívnak leírt állammodell kialakítása több évszázada foglalkoztatja a politikai gondolkodókat. A nemzetállamok születését kísérő dinasztikus és vallásháborúk növelték a béke iránti vágyat, s teoretikus szinten ez a háború és a béke problematikájának elméleti-jogi megfogalmazását eredményezte. Európa az egységből a sokféleség, a nemzetállamok kialakulása felé haladt, amely végül egy új európai rend, egy nehezen megszülető, évszázadokig vajúdó európai “design” kialakulását hozta magával. Háború és béke kérdése mintegy vezérmotívumként kíséri végig az európai politikai gondolkodás történetét. A felvilágosodás korától kezdve az egyetemes béke iránti utópikus vágy kiegészült a szabadság megteremtésére való törekvéssel. A föderalisztikus Európa-elméletek a *xvii.* században születtek, s első szisztematizáltabb formájukat az anarchizmus atyjaként is tisztelt Pierre-Joseph Proudhon munkásságában nyerték el, akinek híres próféciája szerint “a *xx.* század vagy a föderációk korát nyitja meg, vagy az emberiség újabb ezeréves purgatóriuma veszi kezdetét”.²⁰

A *xix.* és a *xx.* század fordulója újabb fontos állomás az Európa-gondolat történetében. Ezt nemcsak a teoretikus Európa-képek sokasodása, hanem egy fontos dokumentum is jelzi: a francia Politikatudományok Szabadegyeteme (École Libre des Sciences Politiques) 1900-ban az akkor már Carlo Cattaneo és Victor Hugo nyomán népszerűvé

²⁰ Proudhon, Pierre-Joseph: *Du principe fédéral et de la nécessité de reconstruire le parti de la révolution*. Paris, 1951, Librairie Marcel Rivière. 355–356.

váló Európai Egyesült Államok témájáról szervezett konferenciát, amelyen a nemzetközi és a francia tudományos élet számos ismert képviselője fejtette ki álláspontját. E konferencián fogalmazódott meg először egy gazdasági, szociális és politikai-intézményi terminusokkal leírt Európa képe, amely számos ponton megelőlegzi Richard Coudenhove-Kalergi itt elemzendő elképzeléseit. Meg kell jegyeznünk, hogy akkoriban az Európa-problematika még korántsem foglalkoztatta a közvéleményt, csak egy szűk szellemi-politikusi elit témája volt. A kongresszus a következőképpen definiálta célkitűzéseit: "A szomszédos népeknek a gőzgépek és a villamos áram elterjedése révén való anyagi közeledése, a demokratikus szellem nemzetközi irányai és a dolgozó osztályok szociális törekvései, akik jólétük gyarapodását a béke megszilárdításával kívánják elérni, valamint Európa politikai köreinek terjeszkedése a gyarmatosítás és más földrészek kizsákmányolása következtében számos kortársunkat arra a kérdésfeltevésre ösztönözték a különböző országokban, hogy vajon a civilizáció, Európa gazdasági és politikai érdekei nem állítják-e azt a feladatot eléjük, hogy orvosolják a kontinens történelmi szétagoltságát, egyetlen szövetségbe tömörítve a különböző európai népeket, amely szövetség – meghagyva mindnyájuk függetlenségét – az európai békével mindegyiküknek megadná az egység előnyét a keleti és nyugati külföldi versenytársaikkal szemben."²¹

²¹ Ferrière, G.: *L'idée de l'Europe en France au seuil du XXe siècle*. Europe entre deux tempéraments politiques: l'idéal d'unité et particularismes régionaux. Marseille, 1993, Presses Universitaires d'Aix-Marseille. 186.

A konferencia egyik központi gondolata az volt, hogy a háborúk kirobbanásának megakadályozása és a béke megőrzése érdekében van szükség az egységes Európára, az úgynevezett Európai Egyesült Államokra. A résztvevők abban is egyetértettek, hogy a béke megőrzéséhez az európai államok gazdasági közeledésen át vezet az út. Nagyobb vitát váltott ki az a kérdés, hogy mely országok kerüljenek be az új Európába, s meddig terjedjenek Európa földrajzi határai. A három vitatott ország közé Anglia, Törökország és Oroszország tartozott. Civilizációs és vallási különbségek miatt kérdőjeleződött meg Törökországnak mint muzulmán országnak az Európához tartozása. Felvetődött Anglia speciális helyzete, mint olyan gyarmattartó országé, amely abban az időben sokkal inkább világ-, mint európai birodalom volt. Oroszországot pedig olyan országnak jellemezték, amelyet gazdasági és politikai érdekei Európához kötnek, geostratégiai tekintetben pedig egyensúlyi szerepet tölthet be Németország és Nagy-Britannia között. A konferencián körvonalazódtak az egységes Európa szervezeteinek és intézményeinek székhelyei is, amelyek között olyan kis országok és városok nevei szerepelnek, mint Svájc, Belgium, Luxemburg, illetve Strasbourg, Hága, amelyek napjainkban is otthont adnak az európai szervezeteknek. Noha a századfordulón már kezdtek kirajzolódni a maihoz hasonló egységes Európa kontúrjai, mégis a **xx.** század első nagy világháborújának kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy ez a gondolat túllépjen az utópiák határán, realitássá váljon, megszülessenek az egységes Európa első realiztikusabb gondolatai, s a teoretikus szint után megjelenjenek az első világháborút követő rendezési elvek sorában. Ebben volt fontos

szerepe Richard Coudenhove-Kalergi 1923-ban publikált *Páneurópa*²² című munkájának, amelyet az egységes Európa egyik alapdokumentumának szoktak tekinteni. Coudenhove-Kalergi könyve közvetlenül is hatott több Európa-barát politikus és gondolkodó (Claudel, Valéry, Rilke, Ferrero, Ortega y Gasset, Beneš, majd később Churchill) nézeteire, valamint elsősorban a Briand-féle európai rendezési kísérletekre. A mű megírásakor mindössze huszonkilenc éves fiatalember koncepciója akkor már nem távoli, utópikus elképzelés volt, hanem a kulturális és szellemi örökség azonosságán alapuló egységes Európa létrejöttének politikai szükségességét felismerő és hirdető helyzetelemzés, amelynek különleges aktualitást adtak az ezredforduló közeledtével megszorodó geopolitikai kombinációk és Európa-koncepciók.

A világháborút követő általános nosztalgiahullámmal és múlt felé fordulással ellentétben Coudenhove-Kalergi a **xix.** századi európai hegemonia összeomlásának elsődleges okát nem a kontinens gazdasági hanyatlásában, hanem elsősorban politikai rendszerének válságában látta, s annak megváltoztatását sürgette. "Nem a népek öregedtek el, hanem a politikai rendszerük. E rendszer radikális átalakításának lehet és kell a kontinens gyógyulásához vezetnie"²³ – írta könyvében. Elmélete a hatalmi erőegyensúly elvén alapuló föderalizmuskoncepciókhoz sorolható, amennyiben egy szupranacionális politikai közösség formájában megkísérli egységbe hozni az optimális államtípust és a

történeti-kulturális-etnikai sokszínűséget, s ebből próbál egy demokratikus Európa-koncepciót kialakítani. Ez az Európa-elképzelés nemcsak politikai keretet vázol fel, hanem gazdasági, szociális és kulturális tartalommal is bír, s alapja a nemzetek közötti szolidaritás. Nagyfokú realitásérzéke mellett annyiban idealisztikus, amennyiben a nemzetközi kapcsolatok rendezésében az első világháborút lezáró wilsoni elképzelések annak tekinthetők.

A japán-osztrák diplomatacsaládból származó Coudenhove-Kalergi génjeiben hordozta a világpolgár- és európeerszemléletet, amely családi gyökerei folytán sajátos közép-európai problémaérzékenységgel párosult. "Japán származásomnak köszönhetem, hogy sohasem lett belőlem európai sovíniszta" – jegyezte meg önéletrajzában. Coudenhove-Kalergi tehát az első világháború után az európai hegemonia meggyengüléséből adódó új politikai felvetésekből indul ki. Alapproblémája az, hogyan alakul Európa sorsa az első világháborút követően, milyen feltételekkel és hogyan lesz képes békéjét, biztonságát fenntartani és hosszú távon megőrizni a világban.

Három fő dimenzióban vizsgálja Európa fogalmát, elhatárolva egymástól a manapság oly divatosá vált három Európa-kategóriát: a földrajzit, a kulturális és a politikait. Véleménye szerint Európa földrajzi fogalma nem fedi sem kulturális, sem politikai fogalmát. "Kulturális szempontból Ausztrália Európa része, s földrajzilag Nagy-Britannia is, politikailag mégis kívül esnek Európán, s egy interkontinentális birodalom, a brit birodalom részei."²⁴ Az európai kontinens földrajzi

²² A tanulmány elkészítéséhez az alábbi kiadást vettem alapul: Coudenhove-Kalergi, R. N.: *Pan-Europe*. Paris, 1988, PUF.

²³ Uo. 10.

²⁴ Uo. 28.

szempontból különleges helyzetben van, ugyanis keleti határa egybeesik Ázsia nyugati határával, ezért földrajzi értelemben Coudenhove-Kalergi szerint nem tekinthető önálló földrésznek, "csupán az eurázsiai kontinens félszigeté"-nek. "Keleten nincs Európának természetes határa, hanem lassan belevész Ázsiába. Sem hegységek, sem folyók nem választják el az európai félszigetet Ázsiától. Így a földrajztudósok ahhoz, hogy biztosítsák Európa földrajzi létét, kénytelenek voltak elismerni határaként az Urált, jóllehet ez a heglánc nem alkotja határát az európai félszigetnek, hanem az ázsiai kontinens kellős közepén helyezkedik el, de ez az egyetlen heglánc, amely északtól délig kettészeli az eurázsiai síkságot."²⁵

Kulturális szempontból Coudenhove-Kalergi négy nagy civilizációt különböztet meg: az európai, a kínait, a hindut és az arabot. Ezek közül az európai kultúrkör és civilizáció tágabb kategória, mint Európa szorosan vett földrajzi határai. Európa ugyanis mindig több volt, mint földrajzi egység, széles vonzáskörzetű civilizációnak tekinthető, amelynek történeti fejlődése öt nagyobb szakasszal írható le. Az első szakaszt a hellén világ jelentette. Legnagyobb alakja, Nagy Sándor olyan birodalmat hozott létre, amelynek vonulata túllépett ugyan Európán, de alapját a hellenisztikus kultúra és civilizáció alkotta. A második szakaszt a Római Birodalom időszakára teszi, központja a Mediterráneumra terjedt ki, fénykorát pedig Julius Caesar idején élte. A Nyugat-római Birodalom összeomlása és a barbár hódítás teremtette meg az európai fejlődés harmadik szakaszát, amelynek csúcspontján a Frank Birodalom állt, legjelentősebb személyisége

pedig Nagy Károly volt. A következő periódusban a Karoling-dinasztia bukása után Európát a pápai állam uralta, s határai a római katolikus Európa határáig terjedtek. E kor legnagyobb személyiségének a szerző III. Ince pápát tartja. A korszaknak a reformáció terjedése vetett véget, s a következő, az ötödik szakasz a felvilágosult abszolutizmussal vette kezdetét. Európa ekkor érte el Coudenhove-Kalergi véleménye szerint legnagyobb kiterjedését, amennyiben Nagy Péter birodalma idején az Urál hegység valóban Európa keleti határát jelentette. A korszak kulcsfigurája Napóleon, aki több évszázad óta először volt képes újjáalkotni azt az Európát, amelyet előtte csak Julius Caesarnak, Nagy Károlynak és III. Ince pápának sikerült. "Ha győzött volna Lipcsénél, vagy egy bonapartista, vagy egy republikánus rendszer formájában már megalakult volna az Európai Egyesült Államok. Bukása ismét zűrzavarba süllyesztette Európát. Ám az általa újjáélesztett egységes Európa gondolatát már nem lehetett elfojtani"²⁶ – véli Coudenhove-Kalergi. A hatodik szakasz az egységes Európa, az Európai Egyesült Államok kora lesz, amelynek megvalósulását az első világháború utáni rendezés teremtheti meg. Politikai és geopolitikai szempontból a szerző véleménye szerint a **xix.** század végéig Európa uralta a világot, s a Föld nagyhatalmai között hat európai állam szerepelt: Anglia, Oroszország, Németország, Ausztria–Magyarország, Franciaország és Olaszország. Ez a hegemonia a **xx.** század első évtizedéig tartott, amikor is Európa megszűnt – ahogyan Coudenhove-Kalergi fogalmazott – "a világ központja" lenni, s ezzel együtt mélyreható átrendeződési folyamat indult

²⁵

Uo. 27.

²⁶

Uo. 29–30.

meg a nemzetközi erőviszonyok terén. Az európai hegemoniának a **xix.** század végétől kezdődő gyengülését a brit és az orosz birodalom kialakulása, Ázsia népeinek ébredése, valamint az Egyesült Államok gazdasági és politikai megerősödése kísérte. Az átstrukturálódási folyamatok következtében a világ politikailag öt nagy erőterre oszlik: az amerikai, az európai, az orosz, a britre és a távol-keletre.

Coudenhove-Kalergi az első világháború után kialakult helyzetben éppen Európa politikai fogalmát tartja a legsebezhetőbbnek, a világháborúban ugyanis a politikai értelemben vett Európa szenvedett csorbát. A régi Európa-kép széttöredezett, az erőviszonyok átalakultak, az új erővonalak pedig még nem stabilizálódtak. Amíg az Európán kívüli világban erős integrációs törekvések figyelhetők meg (amelyeket szintetikusnak nevez, s itt elsősorban a brit és az orosz birodalomra, valamint a pánamerikai törekvésekre utal), addig Európán belül döntően a széthúzó "analitikus" tendenciák érvényesültek, mert "a népek szabadságvágya erősebb volt, mint integrációs törekvésük". A kontinens gazdasági hanyatlásának oka is e politikai szétagoltságban rejlik. Ha ez a folyamat nem állítható meg – véli Coudenhove-Kalergi –, akkor Európa mint politikai egység, ahogy az Osztrák–Magyar Monarchia esetében is történt, amelynek felbomlása szimbolikus jelentőségű számára, az atomizáció, a széthullás felé haladhat.

Ez az erősen a kontinentális Európára fókuszált koncepció abból az 1900. évi konferencián már érintett geopolitikai megfontolásból indul ki, hogy a kontinentális Európa két nagyhatalom, keleten a Szovjetunió, nyugaton pedig Nagy-Britannia közé ékelődik be, s ebben az értelemben

ütközőzóna e két ország között. A német kérdés megoldásának mintájára a szerző a kis, illetve nagy Európa megvalósításának esélyeit fontolgatja, vagyis az egységes Európa létrehozását Angliával, illetve nélküle. A nagy Európa-koncepciónak az a problémája, hogy Európa két etnikailag eltérő blokkból áll: egy viszonylag homogén angol nyelvű világbirodalomból, a brit birodalomból és egy összefüggő, de soknyelvű, multikulturális kontinentális egységből, amelynek neuralgikus pontja a francia–német viszony és a kelet-közép-európai térség. Bár elképzelhetőnek tartja Nagy-Britannia integrálását az európai egységbe, mégis úgy érzi, hogy a két blokk közötti súrlódások és feszültségek nemzetközi szinten csökkentenék a kontinentális Európa politikai cselekvésének lehetőségét. Ezért Angliával kapcsolatosan – ha az nem csatlakozna Európához – semlegességének megnyerésére és jószomszédi kapcsolatok kialakítására törekszik. A kis Európa koncepciója viszont, amely nem foglalná magában Angliát, abból a feltevésből indul ki, hogy a brit birodalom Európán kívüli birodalom, tagállamai több földrészen helyezkednek el, s ilyen értelemben sem politikailag, sem földrajzilag, sem kulturálisan nem tekinthető "klasszikusan" európai országnak.

Egy kissé bonyolultabb a helyzet a korabeli Szovjetunió esetében, mert ahogy Coudenhove-Kalergi fogalmaz, "az egész európai kérdés az orosz problematikában kulminál". Határai túlnyúlnak Európán, s általában csupán Nagy Péter óta tekintik az országot az öreg kontinenshez tartozónak. A forradalommal azonban letért az Európába vezető útról, s ezzel ismét potenciális veszélyt jelenthet Európa számára. Ezért is tartja a szerző létkérdésnek a szovjet fenyegetéssel

szemben a kontinens biztonságának megőrzését és keleti határainak stabil államokkal való védelmét. Nagy előrelátással és realitásérzékkel ismeri fel a német–orosz szövetség létrejöttének veszélyét. Ennek megakadályozását Európa elemi érdekének tartja, amelyet csak egy egységes Európában vél elkerülhetőnek. A Szovjetunió Európába való újbóli integrációjának feltételeként az országnak az európai gazdasági vérkeringésbe való bevonása mellett fegyverzetének nagyarányú csökkentését szabja meg.

Milyen legyen a versailles-i békeszerződésből kinövő új Európa? Mindenesetre az európai rendezésnek a békeszerződés alapján kialakított politikai keretből kiindulva kell megvalósulnia. Ehhez azonban az Egyesült Államok mintájára – amely gazdasági, politikai és államszerveződési tekintetben is modellértékű számára – Európának is meg kell fogalmaznia a saját Monroe-elvét, egy gazdasági, politikai és szolidaritási doktrínát. Csak ezen az alapon jöhet létre új európai szintézis, amelynek megvalósulási formáját – és ebben rejlik koncepciójának újszerűsége – Páneurópának nevezi. "Egyedül Európa újjáalkotása, egy föderalista és demokratikus alapokon nyugvó nagyszabású vállalkozás orvosolhatja Ausztria–Magyarország feldarabolását és Németország megcsonkítását."²⁷ A feladat az európai államok szoros együttműködésén felépülő páneurópai föderáció megvalósítása, amely magában foglalná a kontinens összes, a nemzetek önrendelkezését elismerő, demokratikus országát. E föderatív forma azonban csak akkor maradhat fenn tartósan, ha megfelelő gazdasági kooperáció és hatalmi egyensúly alakul ki az egyes államok között,

ahogy az Egyesült Államokban és Svájcban történt. A hegemonisztikus törekvések ugyanis – amint Poroszország példája Németországban, valamint az orosz vezető szerep a Szovjetunió belül mutatja – függőségi viszony kialakulásához vezethetnek az egyes államok között. Az így létrejött politikai egység feletti ellenőrző-koordináló szerepet a Népszövetség látná el.

Páneurópa, e föderatív elveken felépülő, kontinentális léptékű politikai közösség az európai kultúrában gyökerező és annak szellemiségén alapuló európai nemzet megteremtésének gondolatát is magában foglalja. Az egységes európai kultúra ugyanis alapul szolgál az egységes európai nemzet létrejöttéhez. Coudenhove-Kalergi a politikai és etnikai határok meg nem felelése következtében az állam és az egyház szétválasztásának mintájára az állam és a nemzet szétválasztását szorgalmazza. A háborús konfliktus elkerülése érdekében egy nemzetek számára készült türelmi rendelet kiadását javasolja, miként az a vallásháborúk idején történt. Ahogy a vallás gyakorlása a magánélet területéhez tartozik, úgy a jövőben a nemzeti hovatartozásnak is a magánszféra kérdései közé kell sorolódnia. "A nemzetnek mint kulturális egységnek és az államnak mint politikai egységnek az elkövetkező szétválasztása legalább olyan jelentős ideológiai tartalommal bír, mint amilyen az állam és az egyház szétválasztása volt. A »Staatsvolk« (nemzetállam) fogalma utóérzés lesz csupán, mint a »Staatskirché«-é (államegyházé) volt, s elmosódik a szabad nemzet szabad államban elvében."²⁸

E nagyszabású terv letéteményeseiként a jövő fiataljait nevezi meg, s megvalósulását az

²⁷

Uo. 88.

²⁸

Uo. 118.

európai fiatalság szolidaritásától és vitalitásától, egy nagyszabású demokratikus és pacifista mozgalom kibontakozásától reméli. Csak a jövő felnőtt nemzedékeire épülő páneurópai mozgalom segítheti elő a politikai, gazdasági és etnikai határokon felülemelkedő új típusú európai közösség kialakulását. E koncepció keretében Európa több lépésben nyeri el megfelelő politikai struktúráját. Az első feladat a páneurópai konferencia összehívása. A második a nemzetek között felmerülő jogvitáknak választott bíróság előtti rendezése és az államhatárok kötelező garantálása. Harmadikként az európai gazdasági egység érdekében létrehozandó vámunió terve szerepel. Arra a tanulmány elején feltett kérdésre, hogy Európa a továbbiakban elkerülheti-e a háborúkat, s megtalálhatja-e sokszínűségéhez azt az új politikai formát, amely képes lesz egységbe foglalni e multikulturális közösséget, a coudenhove-i válasz a következő: "A páneurópai törekvések megkoronázása az Amerikai Egyesült Államok mintájára felépülő Európai Egyesült Államok lesz. Európa egységes entitásként jelenne meg más kontinensekkel és más világhatalmakkal szemben, s a föderáción belül minden egyes állam maximális szabadsággal rendelkezne."²⁹ Páneurópa jelképe a napkereszt lenne, "vörös színű kereszt aranyló sárga napban, amely az emberiség és az ész szimbóluma".³⁰

Nyilvánvaló, hogy Coudenhove-Kalergi Páneurópa-koncepciója óta a világ sokat változott, s az első világháború utáni geopolitikai helyzet sem azonos a maival. Az általa megfogalmazott kérdések egy része azonban még ma is aktuális, pontosabban a kelet-közép-európai rendszerváltás és a

Szovjetunió felbomlása után napjainkban ismét időszerű. Formálódó új európai és világrend kialakulásának vagyunk tanúi, amelyben – Coudenhove-Kalergi terminológiáját alkalmazva – ismét Európa politikai fogalmának meghatározása a tét. S. P. Huntington egy nagyobb vitát keltő tanulmányában³¹ egyfelől arra hívta fel a figyelmet, hogy korunkban a világ politikai és gazdasági centrumai nem esnek egybe.

²⁹ Uo. 123.
³⁰ Uo. 133.

³¹ Huntington, S.: *Civilizációk összeütközése*. Korunk, 1996. január, 78–100.

IVÁCSONY NÓRA

Kálvária Triptychon

(Művészettörténeti elemzés)

Egy egyszeresen kihajtható triptychonnal állunk szemben, amelyen a golgotai jelenet látható. A bal oldali képen a kereszttvitel jelenete, jobb oldalon a feltámadás látható. Becsukott állapotban az angyali üdvözlést ábrázolta a festő grisaille technikával.

A középkép centrumában elhelyezkedő Krisztus kettéosztja a képsíkot. Tőle szimmetrikusan jobbra és balra helyezkedik el a két lator görcsösen kifordult testtartással, míg a megváltó testtartásába semmiféle fájdalmat nem érzékelünk, inkább azt a képzetet kelti, hogy Krisztus teste lebeg a keresztt előtt. Arca inkább szomorú, mint fájdalmas. A keresztt köré félkörben csoportosuló társaság két részre oszlik: Krisztus szeretteire, őt siratókra (a képsík bal oldalán), és a katonákra, az őt elátkozókra (képsík jobb oldalán).

A jobb alsó sarokban ülő társaság, keleties öltözékben éppen kockát vet Krisztus köpenyére, mögöttük gazdagon díszített lovasok társalognak. Némelyek közülük jelentősegteljesen, megrendülten tekintenek a Megváltóra. A festő végigvezeti tekintetünket a társaságon. Ezt azzal éri el, hogy félkör alakba rendezi el a figurákat. A keresztt jobbán két, a nézővel szemben álló alakot

pillantunk meg, egyikük kezében rúd, rajta szivacs, melyet a haldokló Krisztus felé nyújt. Közvetlenül mellettük két lovas (egyikük háttal a nézőnek) igyekszik a Megváltó oldalába döfni a lándzsát. Az egyik minden bizonnyal Longinus. Előttük siránkozó asszonyok, Mária és a Szerzett Tanítvány. A háttérben kissé a félkörön kívül két, a nézőkkel szembenéző alak áll. A kereszttel szemben a társaságtól teljesen elkülönülve, női alak térdel, kezét a magasba emeli, és a levegőben összekulcsolja. Mintha valamit átölelné mered Krisztusra Magdali Mária. A keresztt alatt vércseppek, egy koponya és egy oldalborda. A középső üres térség pázsittal borított, rajta botanikus pontossággal megfestett növények.

A háttérben először tölgyfasort pillantunk meg, majd a képsík bal oldalán Jeruzsálem városa középkori falakkal és tornyokkal, míg a képsík jobb oldalán dimbes-dombos táj tűnik fel. Az égbolt kékje a teljes képsík kevesebb mint a felét foglalja el. Az előtér felett sötétbe borul az ég. A Nap és a Hold egyszerre jelenik meg Krisztus balján és jobbán.

Az itáliai reneszánsz perspektívát nem használja a festő. A teret más módszerekkel érzékelteti. Olyan érzésünk van, mintha az egész társaság egy domboldalban helyezkedne el és az alakok egymás fölé lennének helyezve. Ezt még csak felerősíti az a tény, hogy a néző felülnézetből kapja az ábrázolást. A távolabbi dombok messzeségét is

inkább színek halványodásával éri el a festő.

A bal oldali szárny keresztvétel jelenete meglehetősen zsúfolt kompozíció. A szinte az egész képsíkot kitöltő városfalrészlet, csak egy egész kicsi sávban engedni láttatni az eget. Krisztus alakja és mérete messze kimagaslik a tömegből. Helyzete itt is centrális. Tekintetével a nézőt figyeli. Az előtte haladó, őt vezető alak is kitekint a szemlélőre, de arckifejezése inkább büszke, amit a járása is kifejez. Mozdulatai mintha nem engedelmessé válnának a gravitációnak, végtagjai, mintha lebegnének. A Krisztust segítő alak a Megváltó mögé és a kapu közé préselődik, mintha nem lett volna neki elég hely a képen. A kapuív alatt társalgó két lovas alakja messze kiemelkedik az őket körülvevő, túlekedő tömegből. A menetet egy kutya is kíséri. Az alakok mozgása lebegő, kimért, kicsit bábszerű, esetlen, mégis kecses.

A jobboldali kép kevésbé zsúfolt feltámadásán Krisztus már nem csak, hogy kimagaslik az őt körülvevők közül, de istenivé, emberfelettivé válik, sárgászöröses (teli) mandorlájával, hatalmas termetével és lebegésével. Az őt kísérő angyal alakja is elhalványul mellette. Fénye szinte az egész képet elhomályosítja. Az előtérben két, nekünk háttal lévő katona van, akik közül az egyik alszik, a másik rémülten tekint Krisztusra, miközben fegyveréért nyúl. Közvetlenül a sírtól balra, velünk szemben két alvó katona fekszik. A háttérben a temetőnkön kívül megjelenik három női alak, balzsamos

üvegcsékkel a kezükben. Mögöttük kelfel a nap, rózsaszínre festve az ég alját. Jeruzsálem városa, mint a másik két képen, itt is megjelenik.

Annak ellenére, hogy a jelenet mozgást, változást érzékeltet, a beállítás meglehetősen statikus, pózszerű. A körvonalak mindenhol egyértelműek, világosak, a színek élénkek, a drapériák plasztikusak. Az anyagok felülete úgy jelenik meg a néző előtt, mintha minden kis részlet nagyító alatt volna, függetlenül attól, hogy az adott tárgy milyen messze van a nézőtől. A külső oldalon szobrokat imitáló, grisaille technikával megfestett angyali üdvözlés látható. A bal oldali Gábiel angyal erősen megrongálódott, ennek ellenére az alak jól felismerhető. A szoborszerűséget növeli a fülkék alakjának és a szobrok vetettárnyékának érzékeltetése. Mária kérdő arckifejezése szégyellős. Kezében könyvet tart. Az angyal, mint hírnök, bottal érkezik, és Máriára tekint. Az alakok mind színükben, mind formájukban mozdulatlanságot, állandóságot tükröznek.

A középső képet Pyrker János László egri érsek ajándékozta a múzeumnak, 1834-ben. Előtte Vay Imre báró tulajdona volt Tiszakécskén. Ő adta el 1829-ben az érseknek ezt a képet, mint Lucas Cranach festményét. Ez az utolsó adat, amit a szakirodalom közöl.

A két szárnyat a Velenei Egyezmény alapján kaptuk a volt Bécsi Udvari Gyűjteményből. Ezt megelőzően a Geistlicher Schatzkammer tulajdona volt. Megemlítve találjuk a két szárnyat a Katalog der Gemäldegalerie des

allerhöchsten Keiserhauses. Wien, 1907. kiadványában. Ennél korábbi adatot nem találtam.

Ennek a képnek az attribúciójában fontos szerepet kap az a tény, hogy nem tudjuk, hogy igazából kinek a képével állunk szemben, hiszen a feliraton csak az szerepel, hogy Memling műhelye. Megkönnyíti helyzetünket az, hogy ennek a képnek két negyon közeli rokona is ismert. Az egyik Haarlemben, a Frans Hals Museum-ban található, és szintén egy triptychon. Születéssel, keresztrefeszítéssel, és feltámadással. A másik pedig a jól ismert lübecki (Greverad) oltár, amely egy sokkal nagyobb mű, és biztosan Memling alkotásai közé sorolható, míg a budapesti, és a harlemi nem bizonyíthatóan. Dirk de Voss feltételezése alapján léteznie kellett még egy „ősműnek”, ahonnan a két másolat táplálkozott. Ezt arra alapozza, hogy egyik képen sem tapasztalható (se a budapesti-n, se a haarlemi-n) egyetlen hű átvétel sem a lübecki oltárról.

A korai németalföldi festészet legáltalánosabb, legismertebb jellemzője a természet hű leképezése, a valóság hű tükrözése volt. Ennek értelmében igyekeznek a korabeli művészek az embert körülvevő világot a legpontosabban megfigyelni és ezt a festményeiken a lehető leghűbben visszatükrözni. Így alakul ki az u.n. ars nova, mely egy újfajta szemléletmód, a valóság új megközelítése. A képek igyekeznek a valóság illúzióját keltetni. A formák plasztikussá válnak, megjelenik a fény-árnyék, a felületeket

gondosan megmunkálják az anyagszerűség érdekében. A tárgyakat szellemi tartalommal ruházzák fel. Aquinoi Tamás írja: „a fizikai tárgyak a szellemi dolgok megtestesült metaforái”(1). Tehát a tárgyak nem pusztán a természet naturalisztikus visszatükrözését szolgálják, hanem mint (keresztény) szimbólumok jelennek meg a képeken. Ezt nevezi Panofsky „palástolt, vagy leplezett szimbolikának a korábbi idők kézenfekvő szimbolikájával szemben”(2). Így a természetfeletti és a valós világ tökéletesen olvad egybe ezeken a képeken.

Ez a stílus tisztán a rajzos, vagy más néven lineáris jegyeket hordozza, azaz nem a tömeget látja és láttatja, hanem a formát a körvonalat. Az alakok határvonalai szinte végigtapogathatók, így világosan elkülönülnek egymástól. Ez az ábrázolásmód hűen kifejezi a korszellemet, t.i. a dolgok lényegét láttatja, tehát úgy ábrázolja a dolgokat, amilyenek és nem úgy, ahogyan megjelennek. A linearitás magában hordozza a mozdulatlanságot, az állandóságot és éppen ezért olyan nehéz és esetlen a mozgás ábrázolása. Talán ezért érezzük néha olyan teátrálisnak, kimértnek a mozdulatokat.

A termélység érzékeltetésére tökéletesen alkalmazza a rövidülést és a mélységábrázolás minden eszközét, mégis mintha az alakok egymástól elkülönült síkokba lennének rendeződve és ezek közt a síkok közt nem volna átjárás. Ezt a kompozíciót nevezi Wölfflin a „párhuzamos síkokba rendeződő kompozíciónak”(3).

Még ha ezekre a kompozíciókra nem is teljesen húzható rá az a séma, miszerint ezek zárt kompozíciók, mégis az az érzésünk, hogy közelebb állnak hozzá, hiszen leggyakrabban szimmetrikus kompozíciókkal, vertikális és horizontális erővonalakkal van dolgunk, melyek zárt egészet alkotnak, még ha nem is olyan hangsúlyosan, mint a XVI. sz. művészetében. A képkeret és a téma lezárása megegyeznek, így a téma nem mutat túl magán a képen.

A korai németalföldi festészet mindent részleteiben lát. Nem az egész benyomását veszi figyelembe, hanem a részletekből építi fel az egészet, ami azt eredményezi, hogy a legtávolabbi részlet is pontosan kivehető, mintha csak nagyítóval figyelniék. Így, ugyan az egész határozza meg a részleteket, de mindegyik részlet önállóan is hat. Tehát a részletek nem vesznek el egy egységesítő vezérmotívum kedvéért. Ez ugyan bizonyos esetekben eredményezhet túlzott részletezettséget, de ha a mester ura a kompozíciónak, úgy rendezi, hogy a részletek ne tereljék el a figyelmet a főtémáról.

A megvilágítás ezeken a képeken szinte kivétel nélkül tökéletes. Az alakok szinte soha nem vesznek el a homályba és alakjuk, még ha takarásban is van, egyértelműen körvonalazható. A formák kiterjedése felmérhető. A centrális motívum pedig mindig teljes megvilágításban, takarás nélkül érvényesül. A fény szerepe még nem olyan központi, mint a XVI. században, nem beszélve a XVII. századról. „A szín a forma szolgálatában

áll”, mondja Wölfflin, tehát „a színes akcentusok egyúttal a kompozíció értelmét kidomborító hangsúlyok is”(4)

BOGDÁN LÁSZLÓ:

A bécsi diptychon kérdésköre

„A kígyó pedig ravaszabb vala minden mezei vadnál, melyet az Úr Isten teremtet vala, és monda az asszonynak: Csakugyan azt mondta az Isten, hogy a kertnek egy fájáról se egyetek? És monda az asszony a kígyónak: A kert fáinak gyümölcséből ehetünk; De annak a fának gyümölcséből, mely a kertnek közepette van, azt mondá Isten: abból ne egyetek, azt meg se illessétek, hogy meg ne haljatok. És monda a kígyó az asszonynak: Bizony nem haltok meg. Hanem tudja az Isten, hogy amely napon ejéndetek abból, megnyilatkoznak a ti szemeitek, és olyanok lesztek, mint az Isten: Jónak és gonosznak tudói. És látá az asszony, hogy jó az a fa eledelre, s kedves a szemnek és kíváncsi az a fa a bölcsességért: szakasztá azért annak gyümölcséből, és evék, és ada a vele levő férjének is, és az is evék.”³² A Biblia ekként írja le a Bűnesetet, amely a Bécsi diptychon bal szárnyának témája, míg a jobb szárnyon Krisztus siratása jelenet látható. Ezt mind a négy Evangélium leírja, de számunkra talán a legrészletesebben János evangélista, amikor a következőket írja: „Ezek után pedig kéré Pilátust az arimathiai József (aki Jézus tanítványa vala, de csak titokban a zsidóktól való félelem miatt), hogy levehesse a Jézus testét. És megengedé Pilátus. Elméne azért és levevé a Jézus testét. Eljőve pedig Nikodémus is (a ki éjszaka ment vala először Jézushoz), hozván mirhából és áloéból való kenetet,

mintegy száz fontot. Vevék azért a Jézus testét, és begöngyölgeték azt lepedőkbe illatos szerekkel együtt, a mint a zsidóknál szokás temetni”³³ Máté és Márk pedig arról adnak hírt, hogy a Mária Magdaléna és a másik Mária is ott voltak.³⁴ A két kép mérete meglepően kicsi; mindkettő 35,5x23,2 cm, tehát alig valamivel nagyobbak csak, mint egy A4-es lap. Eredetileg mindkét tábla mindkét oldala festett lehetett, hiszen a Siratás hátoldalán is láthatók festés nyomai, bár ennek keletkezési ideje nem tisztázott a festékrétegek nagyfokú sérültsége miatt.³⁵ De mindennek ellenére a két tábla viszonylag jó állapotban maradt fenn, beleértve ebbe a Szt. Genovefa grisaille ábrázolását a Bűnbeesés hátoldalán. Mindhárom ábrázolás ma a bécsi Kunsthistorisches Museum tulajdona.

Hugo van der Goes életéről meglepően sokat tudunk. Ezt leginkább annak köszönhetjük, hogy élete vége felé belépett a Brüsszel melletti Roode – kolostorba, mint laikus testvér, és e kolostor krónikása emlékezik meg róla első ízben 1500 körül, mint nagy tehetségű festőről. Ugyanez a Gaspar Offhuys írja róla krónikájában, hogy melankóliában szenvedett, azaz, hogy valamilyen lelki betegsége volt³⁶. Ezen kívül tudjuk róla, hogy Gentben született 1435/40 körül. 1467-ben a genti céh mesterévé választják. 1474-76 között a genti festőcéh dékánjává választotta, valamint, hogy a 70-es évek elején kezdte el a Monforte – oltárt. 1475-ben festette a Portinari – oltárt, ami

³³ Jn. 19, 38-40.

³⁴ Mt. 27, 61., Mk. 15, 47.

³⁵ Sander (1992), 81.

³⁶ Löhneysen (1956), 265.: Offhuys: „Dieser Bruder war in seiner Eigenschaft als ausgezeichnete Maler infolge der Erhitzung seiner Einbildungskraft zu Träumereien und Halluzinationen geneigt und dadurch im Gehirn erkrankt.”

³² Mózes I. 3, 1-6.

egyben az egyetlen biztosan datálható műve. 1475-ben lép be a Brüsszel melletti Vörös kolostorba. 1478 körül Edward Bonkil számára fest. 1477 és 1482 között festi a berlini Pásztorok imadását, valamint a brüggei Mária halálát. 1481-ben testvérével Kölnbe utazik, ahonnan súlyos betegen tér vissza. 1482-ben hal meg a kolostorban.

A ma három részből álló diptychonon eredetileg, nyitott állapotában, bal oldalon a Bűnbeesés, jobb oldalon a Sírátás volt látható, csukott állapotban az előlapon Szt. Genovefa grisaille ábrázolása, a hátlapon pedig minden bizonnyal a megrendelő, vagy egy későbbi tulajdonos neve, címere jelent meg. Mai állapotában a Bűnbeesés és Szt. Genovefa két külön képként, keretben látható, különválasztva a Sírátás jelenetétől.

Szt. Genovefa egy gótikus falfülkében, párnán állva jelenik meg, kezében nyitott könyvvel, melyet mindkét kezével fog. Baljában égő gyertyát tart, melyet egy kisördög akar éppen elfújni, mindhiába. Kézfejen és fején kívül egész testét köpeny borítja. Kibontott, hullámos haját gyöngysorszerű hajpánt fogja össze. A gazdagon profilált téglalap alakú fülke egy nyomott csúcsívben zárul. A csúcsív feletti két ívháromszögben egy-egy ótestamentumi jelenet látható: bal oldalon Káin és Ábel áldozata, jobb oldalon pedig a Testvérgyilkosság. A falfülkét belül sima falfelületek határolják. A fülke alatt felirat olvasható, plasztikusan, mintha kőbe lenne vésve: SANCTA GENOVEFA. A grisaille ábrázolás és az árnyékok meggyőző, plasztikus, szoborszerű hatást keltenek, amit a párna fülkéből kinyúló csücskének vetett árnyéka csak még jobban érzékeltet.

A bal szárny belső oldalán a meztelen ősszülők teljes alakú aktját láthatja a szemlélő, amint a tudás fájának bal oldalán, Éva a fához közelebb, Ádám, Éva jobbán állnak. Ádám alakja a magasabb, kissé Éva felé fordul, jobbajával eltakarja a szemérmét, balját pedig Éva felé nyújtja, hogy azzal vegye el az almát, melyet majd Éva nyújt neki. Éva szemérmét kardliliom takarja el. Bal lábával kissé Ádám felé lép, míg bal kezével az ellenkező irányba, felfelé a fa felé nyúl, és egy almát szakít le éppen. Fejével is az alma irányába néz, amivel csak még erősebbé teszi azt a kissé kicsavart mozdulatot, amivel egyfelől Ádám, másfelől a Tudás fája felé fordul. Dús haja hullámosan omlik egészen a vádliáig. Hasa formája pedig olyan mintha terhes lenne. Bőre legalább két árnyalattal fehérebb, mint Ádámé. A Kísértő visszataszító keveréklény női fejjel, szalamandra testtel, úszóhártyás lábbal ábrázolva. Haja három fonatban, három szarvat formáz, ami egyértelműen ördögi lényét van hivatva kihangsúlyozni. Bőre citromsárga a hasán, hátán méregzöld, ami nagyban elüt mindkét ősszülő emberi bőrszínétől. A Kísértő alakja mintegy másfél fejjel alacsonyabb Évánál, így a fejek, egy, a háttér lankájával megegyező esésű vonal mentén helyezkednek el. Szokatlan kompozíció, hogy a Tudás fája nem az ősszülők, hanem a Kísértő és a két ősszülő között helyezkedik el. Így a sátáni lánynak sikerül elbújni Ádám tekintete elől, Éva és a fa takarásába. Így pszichológiai feszültség jön létre a kompozícióban. A Kísértő igazából Évát csábítja el. Ádámhoz pedig Éván keresztül jut el a gyümölcs³⁷ A buja, „paradicsomi” táj

³⁷ Pächt (1994), 157 „Die einflüsternde Schlenge ist hinter dem Rücken Evas, deren Haar bereit bis nahe zum Boden herabströmt, und hinter dem Baum von Adams bilken verborgen.”

hátterében emelkedő lankán fák, bokrok nőnek. Az előtér aprólékosan kidolgozott növénygazdagságát a Kísértő háta mögött látható kiszáradt patakmeder töri meg, mely a háttérben látható tóból ered. A képsík közepétől jobbra helyezkedik el a tudás fája. Fiatal lombkoronájára mintha a felkelő nap sugarai vetülnének. Alakja mindenképpen kettéosztja a képsíkot, hiszen koronája a kép felső szélét súrolja, törzsével pedig a lábak zónájában nő ki a földből. A háttérben az azúrkék ég látható, a horizontvonal mentén fehér árnyalatba csap át, amely a pirkadat színvilágához szintén jól passzol.

A jobb szárnyon a golgotai jelenet kompozícióját látjuk. A Bűnbeeséssel ellentétben itt borús, viharos, esti égbolt tárul elénk, a levegős kompozíció és a meztelen testek helyett, itt zsúfolt előteret látunk, ahol az alakok sokaságától és a ruhák fodrozódásától a háttér szinte csak az alakok fölött pillantjuk meg, de itt is csak mint kopasz, sivár hegytetőt, rajta üresen meredező kereszttel. A kereszt körül vészjóslóan keringő fekete madarak szálnak. Az alakok sokaságából csak a ruhátlan Krisztus teste tűnik ki, amint teljes alakjával elnyúlik siratói között. A kép két szélén egy-egy ülő/térdelő alakot látunk, akik, mint élő keret határolják a kompozíciót. A képsík bal oldalán fehér köpenyben, fehér, turbánszerű főkötőben Mária Magdaléna, összekulcsolt kézzel tekint ki a nézőre. Jobbra, minden bizonnyal Nikodémus alakja látható, amint lefelé tekintve, inkább magába fordul semmint valamit szemlél. Rajta sötétkék szőrmekabát, barna harisnyája fölött vörösbarna csizma, fején rikító piros sapka, előtte a földön aranyozott kalap, rajta Krisztus töviskoronája. Kezében Krisztus halotti leplét tartja, amire

arimathiai József a testet fekteti. Arimathiai József idős emberként jelenik meg a képen, amint sötétkék kabátjában, kezével Krisztus hónalja alá nyúlva, élettelen testét támasztja. Krisztus testén a haláltusa nyomait lehet megfigyelni. Oldalsebe jól látható, homlokáról vér csordul alá. Teste hullamerev pózban van, végtagjai már-már elkéültek. Jobbján Mária, fájdalomtól bénultan, ájultan dől előre fia holttestére, de hátulról János hirtelen elkapja és megtartja az egyensúlyából kimozdult testet. Köpenye vadul ráncolódik a heves mozdulattól. Az Anya és a Szeretett Tanítvány a hagyományoknak megfelelően kék ruhában és fehér fejkendőben, illetve sötétvörös köpenyben vannak. Mária mögött egy fiatal szakállas férfi térdel, sötétbarna szőrmebundában a földön. Hátrafordulva nyújtja a két mögötte álló Máriának a kereszt szögeit. Az egyik (a késszürke köpenyes) megfogja a szögeket, s közben fehér fejkendőjével a könnyeket törli ki szeméből. A másik pedig egy szöveget csókolgat. Az utóbbi profilban van ábrázolva, világosbarna-sárgás ruhát visel, fején fehér kendőbe csavart főkötő. A jobb felső női alak, széttárt karokkal siet a halott siratására. Lépteiből látszik, hogy még csak most ért a színhelyre. Ruhája divatos, fejkötője díszes, áttetsző. A kép színvilága a Bűnbeeséssel összehasonlítva visszafogottabb, árnyalataiban inkább a tompább, törtebb színek dominálnak. Ezzel szemben a figurák mozgása sokkal hevesebb. Az alakok jobbra dőlnek, míg az egész kompozíciót meghatározza a fejek vonalát összekötő diagonálisok mozgásiránya, amely a Bűnbeesés visszafogottabb erővonalaira rímel, de azt fel is erősíti.

A Siratás hátoldala régen elvesztette eredeti festékrétegeit. Ma már csak egy

virágos rét, valamint két láb részlete vehető ki rajta.

A kép provenienciája a XVII. századig vezethető vissza. A brüsszeli Galéria 1659-es inventáriuma leírja a képet, és van Eyck-nek attribuíja. 1659 után Ambras kastélyába kerül, ahol 1780-ban két darabra szedik. Így kerül a Siratás Bécsbe a Felső Belvedere-be. 1804-ben a bal szárnyat is kettéválasztják. Így kerül a Bűnbeesés az Alsó Belvedere-be. A Szt. Genovefát ábrázoló kép még 1884-ig Ambras-ban marad.

A táblák összetartozását először 1884-ben E. Ritter von Engerth³⁸ ismerte el a Kunsthistorisches Museum újra felállításakor. Ő, az 1659-es inventárium képével azonosítja és van Eyck-nek adja. 1887-ben attribuíta először a diptychont L. Scheibler³⁹ Hugo van der Goes-nak. Ezt az attribúciót aztán már nem kérdőjelezték meg többé⁴⁰.

Először A. Goldschmidt próbálta meg elhelyezni időben a képet Hugo van der Goes életművében⁴¹. Ő korai képként datálta, ami nagyban meghatározta a későbbi kutatást is⁴². A korai datálást Goldschmidt arra alapozta, hogy a Bűnbeesés összülőpárja nagy mértékben levezethető van Eyck Genti oltárának Ádám és Éva ábrázolásából, amely az első élethű aktábrázolás. Valamint a Szt. Genovefa fülkéje fölött megjelenő grisaille ábrázolás, mely domborműnek hat, és amelyen Káin és Ábel áldozata valamint a Testvérgyilkosság látható, szintén van Eyck Genti oltárán jelenik meg, Ádám és Éva ábrázolásai felett. Ezen kívül megemlíti, hogy

a Siratáson Rogier van der Weyden stílusjegyei figyelhetők meg. Mindezzel azt látja bizonyítottnak, hogy a mű korai munka, amikor a fiatal festőre még erősen hathatott elődei stílusa. 1938-ban K. Oettinger⁴³ a diptychont későbbre datálta. A Frankfurti Mária – oltárt jól datálhatónak tartja, mert a képen ábrázolt donátor pár ebben az évben házasodtak: 1478-ban. A bécsi diptychon átdatálásakor figyelmeztet arra, hogy milyen szoros stilisztikai párhuzamok húzhatók a Siratás és a berlini (késői datálású) Pásztorok imádása, valamint a brüggei Mária halála c. kép között. A két tábla pedig (Bűnbeesés, Siratás), ugyan elsőre tartalmaz néhány ellentmondásosságot, de alapjában véve elfogadhatónak tartja egybetartozásukat.

Bár Oettinger késői datálása viszonylag kevés elutasításba ütközött, azért voltak akik megkérdőjelezték, mint Einem⁴⁴, Panofsky⁴⁵, Pächt⁴⁶. Végül a kutatás mégis a késői datálás mellett foglalt állást: Arndt⁴⁷, Winkler⁴⁸. Winkler itt Sanders Bening (a Burgundi Mária mestere) bécsi imakönyvének egyik ábrázolására hivatkozik, melyet Merész Károly imakönyvébe, több más figurális ábrázolással együtt beillesztett, amelynek, Krisztus felszögezését a keresztfára jelenetét ábrázoló egyik lapján egy nagyon hasonló Mária – János csoport figyelhető meg, mint amilyen a mi képünkön feltűnik. Képünket

³⁸ Engerth (1884), 161-163.

³⁹ Scheibler (1887), 279.

⁴⁰ Sander (1992), 73.

⁴¹ Goldschmidt (1903)

⁴² Sander (1992), 73.

⁴³ Oettinger (1938), 43-76.

⁴⁴ Einem (1941/42), 188-194.

⁴⁵ Panofsky (1953), 338.:1467-68k.-re teszi

⁴⁶ Pächt (1969), 53.

⁴⁷ Arndt (1961), 169.

⁴⁸ Winkler (1964), 43-44.: „Schwerlich reichen Abhängigkeiten und Unausgeglichenheiten aus, um das Wiener Diptychon früh zu datieren. Die hohe Meisterschaft der Malerei, die ausgeprägt goesischen Typen lassen es nicht zu. Um 1477 spätestens muß die Komposition vorgelegen haben.”

ekkor (1477k.) másolták és így került át ez a ritka típus a Hugo képről a Keresztre szögezésre, tehát ez nyugodtan tekinthető terminus ante quem – nek. Tehát Winkler a korai datálás mellett tört pálcát, de mégsem hajlandó 1477-nél előbbre tenni a diptychon keletkezését.

Összefoglalva a két tábor álláspontját megállapítható, hogy míg azok, akik a korai datálást képviselik mind a Bűnbeesés stílusanalíziseire támaszkodnak, és arra hajlanak, hogy a Sírátás kapcsolatait a késői berlini és brüggei munkákkal figyelmen kívül hagyják, addig a késői datálás hívei konzekvensen a Sírátást helyezik a középpontba, s érvelésükben a Bűnbeesést háttérbe szorítják. Egyedül Robert Rey⁴⁹ próbálta meg ezt a kényszerhelyzetet feloldani azzal, hogy a Bűnbeesést a Porinari oltár elé, azaz 1475-’76 elé datálta, a Sírátást pedig az életmű nagy munkáinak hatását tükröző késői festmények közé. Mindenesetre ez a vélemény nem talált követőre.

A képek állapota, a Sírátás hátlapjától eltekintve elég jó. Bár egyiknek sincs meg az eredeti kerete. Mivel a Bűnbeesés és a Szt. Genovefa ketté vannak fűrészelve, mindkét kép rendkívül vékony, s emiatt mindkettőt parkettázni kellett.

A Szt. Genovefa táblájának felülete ugyan helyenként meg van dörzsölve, és kis restaurálások, pótlások is kivehetőek rajta, de kimondott károsodás, nagyobb színvesztéssel nem látható rajta. A falfülke és a ruha színrétegeinek átlátszósága miatt az alárajzolás sokszor kitűnik, de nagy eltérés a színes rajz és az alárajzolás között szabad szemmel nem figyelhető meg.

A Bűnbeesés alakjain a testrészeken használt festékréteg kopása megengedi, hogy a kép keletkezésének történetébe még szabad szemmel is bepillantást nyerjünk. Pentimeni (szándékok megváltoztatása) látható Ádámon az alárajzoláshoz képest: a jobb kar és a kéz tartását megváltoztatta a festő. Az alárajzoláson ezek kissé feljebb vannak, mint a kész festményen, de még az alárajzolást korrigálta a festő. Itt ceruzával történt az alárajzolás, hiszen a vonalak vastagsága nem változik (mindannyiszor vékonyak 3-4mm), erősségük sem ingadozik. Mivel a vonalak rövidek, keresők, skiccelők és viszonylag sok van belőlük, azt a következtetést lehet levonni mindebből, hogy a képhez nem volt előre elkészített vázlat, vagy vázlatok, hiszen a művésznek ott a táblán magán kellett megtalálni a helyes arányokat, a megfelelő kompozíciót. Különösen sok pentimenti figyelhető meg a kezeken, lábakon: pl. Éva jobbjának almát tartó ujjai már a festés befejezése után lettek lazábbra fogva, hiszen az áttetsző festékrétegeken átüt az alatta levő zöld réteg, amely a pázsithoz tartozik. Ezzel szemben a tájon, vagy a Kísértőn nem látszik pentimeno. A szalamandra mögötti tájháttér színkezelése és festékhasználata a távolságot érzékeltetve „előrébb” pöttyözött, „hátrébb” inkább lavírozott, ami a térhatást fokozza. A tér így módon való érzékeltetése ekkor, a XV. században még szokatlan, s csak a XVI. században válik bevett módszerré. A második színréteg a horizontvonal felett szabad szemmel is kivehető nem precíz munka (nem olyan mint a festmény többi részlete). A másodlagos színréteg itt gyakran belemegy a lanka fáinak kontúrjaiba. Ez valószínűleg egy XVI. századi kiegészítése a domboldal lejtőjének, amivel a meredekség valamivel enyhébb lett.

⁴⁹ Rey (1845)

A Sírátás állapota nem olyan jó mint a Bűnbeesés. Így Mária köpenyének és az előtérben térdeplő Nikodémus ruhájának színei megkoptak. Mária köpenyének modellálása már alig kivehető. A kép szélein a festés másodlagos körülfestés eredménye és néhol még az eredeti rétegre is rámeleg. János köpenyének magasságában a hegyháthoz hozzá van festve egy rész, amely szintén későbbi lehet. Ez a szín ugyan az a türkizkék, mint amilyen a Bűnbeesés ráfestésit végezték a XVI. században. Egy esetleges utalás erre az időpontra igazolhatná, hogy ténylegesen egy időben történt a két kiegészítés. Részlegesen szinte mindegyik figurán kivehető az alárajzolás, sokuknál pentimenti is megállapítható. Különösen jól kivehető Krisztus testén és halotti leplén az alárajzolás. De ha jobban megnézzük a vonalakat kitűnik, hogy ezen a képen egészen más az alárajzolás típusa, mint a Bűnbeesésén. A vonalak itt nem kísérletező módon vannak megrajzolva, hanem egy mozdulattal, keresgélés és megszakítás nélkül futnak végig a figurák kontúrjain. A másik nagy különbség Krisztus és Ádám alakja között az, hogy míg Ádám alakján nem találunk modelláló, árnyékoló vonalkákat, addig Krisztus testét beborítják a párhuzamos, árnyékolást megjelölő vonalak. Ezen kívül még az is látszik, hogy a besiető női alak csak későbbi hozzátoldás.

A jobb szárny hátlapja romos állapotban maradt ránk. Az 1659-es inventárium szerint egy fekete sas volt látható egy címeren⁵⁰. A festés technikája a XVI. század elejére enged következtetni.

A röntgen felvételek megerősítették azt a feltételezést miszerint a Bűnbeesés és a Sírátás képek szélei át vannak festve. Az infravörös reflektográffal készült fényképeken pedig jól látható az alárajzolás különböző mértéke egyfelől a Szt. Genovefán és a Sírátáson, másfelől a Bűnbeesésén. A Bűnbeesésén további változtatások figyelhetők meg: Ádám combján és csípőjén, a bal kézen és a test bal oldalán. Ezeken a helyeken az alárajzolás és a festékekkel való kivitelezés között kicsi a különbség, míg Ádám arcának bal felén jelentős változtatások figyelhetők meg a bal szemén és az orron. Ezek a felvételek azt is megmutatták, hogy valóban kereső vonalakkal állunk szemben az alárajzoláson, ezen kívül láthatók az árnyékolás párhuzamos, rövid vonalkái Ádám jobbja alatt, vagy a Kisértő nyakánál. Ezeken kívül még egy fontos megfigyelés tehető a fényképek alapján: a ceruzával végzett alárajzolás végső körvonalát a festő egy vékony ecsetvonással kiemeli.

A Szt. Genovefát ábrázoló képen jelentős változtatások nem figyelhetők meg az alárajzoláshoz képest. A ráncok és a kéz alakításán kívül jelentős kompozícióbeli eltérés nem látható. Bár a szent alárajzolásán kereső vonalak figyelhetők meg, sőt a művész a szent bal kezét többször is átrajzolta. Másként van ez a Sírátással. A szabad szemmel is megfigyelhető változtatásokon (Krisztus testén) kívül jól látható a képen egy teljes kompozícióváltás az alárajzolás befejezése és a festékretegek felhordása között. Míg Krisztus és a mellette térdelő alak alárajzolása és a festményen való kivitelezése között csak aránykorrigáló változtatások vannak, addig János, a kereszt és a két, János mögött álló alak alárajzolása és végső állapota

⁵⁰ „In einen külzenen vergulden Rāmbli auswendig auf einer Seithen St. Genovefa, auf der anderen ein Schildt warin ei schwarzer Adler”

radikálisan különbözik. János az alárajzolás első változatán lényegesen mélyebbre hajol és feje is lejjebb van. A mögötte álló, szemét törülő női alak gesztusa ugyan nem változott, de elhelyezése igen: 1 cm-rel jobbra és 2 cm-rel lejjebb helyezkedik el a végső kompozíción. A tőle jobbra lévő asszony alakja is 1,5 cm-rel jobbra, valamint kissé feljebb van elhelyezve. A háttérben álló kereszt az alárajzolásban lényegesen nagyobb és egy létra van nekitámasztva. A kitárt kezű, besiető asszony az első fázisban nem volt betervezve. Körvonalain keresztül jól láthatók a mögötte elhelyezkedő Golgota hegy kontúrjai. Az alárajzolásban megjelenő első változat egy szinte teljesen szimmetrikus háromszög kompozíció lehetett, ahol a háromszög csúcsa csak kissé volt a képsík közepétől balra eltolva. Így a figurák vonalának meredek lejtése megfelelt a Bűnbeesés eredeti horizontvonalának meredekségével. A kompozíció a képsík bal felére való eltolását a kitárt karú sirató nő beiktatása tette szükségessé.

A Siratás árnyékolása az alárajzolásban mindenhol kis, párhuzamos, egyirányú vonalakkal történt, kivéve Krisztus testén. A Szt. Genovéfát ábrázoló grisaille kép alárajzolásának árnyékolása nagyban különbözik a Siratás alárajzolásának árnyékolásától. Míg a Siratásban a képsíkkal párhuzamos sraffozás figyelhető meg, addig a Szt. Genovéfát ábrázoló képen anyagkövető sraffozás látható. A Siratás képen Krisztus testének a képsíkkal párhuzamos sraffozása nagyon hasonlít az edinburghi Gnadenstuhl ábrázoláson látható Krisztus testének sraffozásával. Ezen kívül párhuzamba állítható még a berlini Pásztorok imádása képen balról beérkező pásztorok köpenyének

és a Siratásban János köpenyének sraffozása, valamint a brüggei Mária halála képen, Krisztus látomásszerű alakjának köpenyének és a Siratásban képen térdelő Mária Magdaléna ruhájának sraffozása. Az eddigi kutatás a két tábla (Bűnbeesés, Siratás) eltérő stílusát eddig azzal magyarázta, hogy a teológiai tematikájuk ellenpontosításra épül, s ez az ellentétpár a képek stílusában is kifejezésre jut⁵¹. De azt mégis nehéz lenne tudatos művészi koncepcióként értelmezni, hogy a Bűnbeesés és a Szt. Genovefa alárajzolása ennyiben különbözzék a Siratás alárajzolásától.

Egy másik figyelemreméltó megfigyelést C. Thompson és L. Campbell tett⁵². E szerint a Siratásban a még meg nem száradt festékréteg részleges kikaparásával Hugo a felületstruktúrát differenciálta és ezzel Arimathiai József szakállát, valamint János haját tette plasztikusabbá. Ugyanez a festői fortély figyelhető meg a berlini Pásztorok imádásán és az edinburghi táblákon is. A Bűnbeesés Évjának haján, bár kézenfekvő volna, nem alkalmazza a festő ezt a technikát.

Itt kell megemlítenünk még a táblákon végzett dendochronológiai vizsgálatok eredményét, miszerint a két tábla nem egyidős. A Bűnbeesés táblájának évgyűréi 1212 és 1479 közé esnek, míg a fát 1463-ban vágták ki. A Siratás táblájának évgyűréi 1300 és 1454 közöttiek, míg a fát 1469-ben vágták ki. Ha abból indulunk ki, hogy egy ilyen kaliberű festmény fatábláit legalább 10 évig szárították, akkor a

⁵¹ Thompson, Campbell (1974), 87.

⁵² Thompson, Campbell (1974), 89.: „In this case he drew lines in the wet paint with a point, perhaps the handle of his brush, rather than simply creating a texture. We find it in the beard of Joseph of Arimathea, who holds up Christ's body, and in the hair of the man immediately behind him.”

Bűnbeesés legkorábban 1473k. készülhetett, a Siratás pedig csak 1479k. – írja Sander. Ez az adat pedig leginkább azt a korai datálást zárja ki, melyhez Cuttler⁵³, 1470 körüli datálásával csatlakozik. Mindebből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a két táblát időben szétválasszuk egymástól. Mégis a dendochronológiai vizsgálat rengeteg bizonytalan adatot és hipotetikus felvetést tartalmaz.

Valójában a Bűnbeesés keletkezése valamivel a Monforte – oltár előtt datálható, amely E. Dhanens⁵⁴ szerint 1470-72 körül keletkezhetett. Vitathatatlan, hogy a Bűnbeesés és a Királyok imádása közeli rokonságban állnak egymással nem csak tájképükkel, de a fejek fiziognómiája is rendkívül szoros rokonságot árul el⁵⁵. Ádám, mintha a második király testvére lenne, Éva mintha Mária rokona lenne, a Kísértő pedig a második király szolgájának mimikáját juttatja eszünkbe. A Bűnbeesésben az egyik legkorábbi saját kezű alkotást láthatjuk, amely még a Monforte – oltár előtt készült.

A Bűnbeesés tulajdonosa minden bizonnyal ugyanúgy Hugo van der Goes-tól rendelte meg a tábla kibővítését diptychonná, és a Bűnbeesés hátlapjának lefestését is Szt. Genovefa alakjával, aki talán a megrendelő feleségének névpatrónusa lehetett⁵⁶. A Siratás alárajzolása stilisztikailag az edinburghi

Szentháromsággal, a berlini Pásztorok imádásával és a brüggei Mária halálával mutat rokonságot. Stíluskritikai és a dendochronológiai vizsgálatok alapján azt a végkövetkeztetést lehet levonni, hogy a Siratás semmi esetre sem készülhetett 1479-nél lényegesen korábban. Tehát valószínűleg nem sokkal a berlini Pásztorok imádása és a brüggei Mária halála előtt.

A képsík jobb felső részén kitárt karokkal besiető női alak semmiképpen sem lehet Mária Magdaléna, mivel a hagyományokhoz híven, ő Krisztus lábánál szokott elhelyezkedni, mint az már kiderült az első képkoncepcióból. A kitárt karú nő divatos ruhája nagyon is rokonítható az előtérben térdelő Nikodémus ruháival. A divatos ruhákat viselő férfi kalapja előtte hever a földön és emlékeztet a korabeli fejedelmi kalapokra, rajta Krisztus töviskoszorúja, amely a művész részéről az „Imitatio Chsisti” vizuális megnyilvánulása⁵⁷ lehetne, ha nem jelenne meg a képen a kitárt karú hölgy. Ugyanis, míg Nikodémust a világosan kivehető portrévonások ellenére lehet, mint a Siratásban résztvevő szentet értelmezni, ugyanezt már nem lehet megtenni a kitárt karú nővel. A férfi (Nikodémus) markáns portrévonásai mellett, öltözéke, a töviskorona és a kalap kapcsolata, valamint a piros sapka meggondolandóvá teszi, hogy nem a kép megrendelőjéről van-e szó. Ennek megfelelően a kitárt karú nő minden bizonnyal a megrendelő felesége vagy lánya lehet.

A Bűnbeesés összülői, - mint már szó volt róla – rokonságban állnak a Genti oltár Ádám és Évájával, ami a kép korai datálását

⁵³ Cuttler (1968), 151.: „The problematical character of the Brussels panel is immediately sensed if it is compared with the *Fall of Man* and *Lamentation* diptych in Vienna, considered to date before 1470, and often presented as the earliest works of Hugo.”

⁵⁴ Dahnens (1985), 21. A legidősebb királyt itt Merész Károly kancellárjával, mint donátorral azonosítja.

⁵⁵ Sander (1992), 78.

⁵⁶ Pächt (1994), 156. „...sie könnte ja die Namenspatronin der Stifterin gewesen sein.”

⁵⁷ Danny (1980), 121-124.

látszott bizonyítani, amennyiben a fiatal művész még nem tudta kivonni magát az idősebb „mesterének” hatása alól. A Kísértő újszerű alakja és a kompozíció meglepően hasonlít egy „I” iniciálé bűnbeesést ábrázoló jelentére a Haarlemi Bibliából. Nem csak a kompozícióban hanem a sárkánygyík alakjának megjelenítésében is hasonlít a két kép egymásra. És mivel ez az ikonográfiai típus igen sokban eltér a hagyományos „kígyós típustól”, felmerül a kérdés, hogy vajon mennyiben volt hatással a Haarlemi Biblia Hugora. Sander arra a következtetésre jut, hogy ugyan időben a Bűnbeesés előtt keletkezett a Biblia, mégsem mondható ki, hogy a két ábrázolás között közvetlen, kölcsönös viszony állt volna fenn. Sokkal inkább beszélhetünk egy közös előkép létezéséről, ahonnan mindkét művész meríthetett.

A Siratás előképeiről először J. Destrée írt 1914-ben⁵⁸. Itt felhívja a figyelmet Roger van der Weyden Mauritshuis in den Haag – beli Krisztus siratása képére, melyet a kutatás nem fogad el általánosságban, mint Roger saját kezű alkotását⁵⁹, de Panofsky óta, mint Roger saját kezűleg (1463-ban) elkezdett alkotását tartja számon a tudomány, melyet később a műhely fejezett be. De az attribúálás és datálás mégsem olyan egyértelmű mint ahogy azt az eddigi kutatás feltételezte. Mivel a haagai kép nem csak Hugo Siratásával áll kapcsolatban, hanem a Portinari – oltárral is. A sirató asszony fejtípusa és a hajéke a mauritshuisi kép bal oldalán ugyan hasonlít a Portinari Mária Magdaléna fejére, de a firenzei kép Margitjával látszik ruhát cserélni. A mauritshuisi, kezét hevesen összekulcsoló

nő pedig ruházatában a Portinari – oltár Magdalénájával mutat szoros rokonságot. És ugyanez a szerepcser játszódik le Péter és Pál esetében. Míg Péter a Portinari – oltár Antaljának fekete köpenyét hordja, addig Pál egy zöld ruhába és egy piros köpenyben van, úgy mint a másik (Portinari) képen Tamás. Mi lehet a kapcsolat a Portinari – oltár és a Mauritshuisi kép között? A haagai képen minden bizonnyal Magdaléna kettős szerepeltetéséről van szó. Ugyanis éppúgy a képsík bal alsó részén, Krisztus fejénél térdelő nő, mint a kezét összekulcsoló, kicsit feljebb álló alak Mária Magdaléna. De egyik sem Krisztus lábánál foglal helyet, mint ahogy Mária Magdaléna szokott. Ezt a helyet ezen a képen a megrendelő foglalja el, mögötte patrónusaival Péterrel és Pállal. A kép bal szélén álló nőalakok (a balzsamos tégelyt tartó és a kezét összekulcsoló) ezek szerint csak a kompozíciós egyensúly megtartása végett kerültek a képre, miután a kép jobb szélére rákerült a donátor és az őt ajánló két szent⁶⁰. Ez a kép azonban nem datálható az 1470-es évek végénél korábbra, így a Roger reneszánsz részeként kell számon tartanunk, miszerint Roger egyes műveinek másolatai csak halála után készültek volna el. Mindenesetre a bécsi Siratáshoz, mint előképet ki kell zárunk a mauritshuisi Krisztus siratását.

A. Rosenauer (1969) szerint Hugo orientációja Roger irányába nem elvetendő. Hiszen a XV. századi osztrák festészet, valószínűleg egy 1430 körül keletkezett Roger Siratás hatásait tükrözi. Ez a kép elveszett, de hatása kimutatható az 1469-re datált bécsi Schottenaltar-on, amely párhuzamba állítható a bécsi Siratással. A Krisztus felé forduló alakok egyértelműen levezethetők egy Roger –

⁵⁸ Destrée (1914), 41.

⁵⁹ Friedländer (1924), 124., Davies (1972), 79.

⁶⁰ Sander (1992), 86.

féle ősképből. A Siratás alárajzolását tekintve a háromszög kompozíció itt még markánsabban van jelen, nem beszélve a keresztnek nekitámasztott létráról, amely szintén megjelent a Siratás első, még csak alárajzolt verziójában. Ennél nyilvánvalóbb nem lehet a Roger – re visszavezethető Siratás ábrázolás. Csak a Jobb felső sarokba utólag befestett nő borította fel ezt a háromszög kompozíciót.

Így a bécsi Siratás 1479 körüli datálással biztosan a Portinari – oltár és az edinburghi szárnyak után készült, de minden bizonnyal a berlini Pásztorok imádása és a brüggei Mária halála előtt. Így a Siratás és a Szt. Genovefa az első Hugo „ultima maniera”-jából ránk maradt mű. És mivel a fejek típusa ilyen markánsan eltér a Portinari – oltár és az edinburghi táblák angyal- és női fejtípusaitól, viszont emlékeztet minket a Monfort – oltár Mária fejtípusára, megkísérelhető megtenni azt a megállapítást, hogy itt Hugo, a fejek típusát tudatosan a firenzei és az edinburghi táblák előtti időszakhoz, a Bűnbeesés fejtípusaihoz tette hasonlóvá⁶¹.

⁶¹ Sander (1992), 90.

KISS NORBERT PÉTER:

A San Miniato al Monte templom Firenzében

Toszkánában sajátos stílustörekvéssel találkozunk a román korban, amelyet protoreneszánsznak neveznek. Ennek két legkiemelkedőbb példája Firenzében a Battistero és a San Miniato al Monte. A románkor toszkán építészete sajátos módon „hidat ver” a római építészet és a kifejlett reneszánsz építészet között, ezért méltán hívjuk protoreneszánsz építészetnek. Egyik jellegzetessége, hogy az épületszerkezeti újításokkal szemben a felületformálás dekoratív jellegét részesítette előnyben.

A S. Miniato al Monte a Firenze fölé magasodó Monte alle Croci dombon helyezkedik el. A templom egykor a bencés rend tulajdonába tartozott. Cluny bencések alapították 1018-ban. A ma álló templomot egy ókeresztény templom helyére emelték. Az építkezés az altemplom átépítésével kezdődött meg, azonban többször hosszabb időre leállt és csak 1070 k. vett újabb lendületet (Marosi szerint 1062 előtt nem kezdődhetett). Az alapítás és az igazi nagyütemű építkezés közt 50–60 év telt el. Ezen építési fázisban alakult ki a templom keleti része, amely magába foglalja az 1014-ben már meglévő épületrészeket is, a nyugati rész oldalhajóinak falait, valamint a főhomlokzati rész alsó szintjét. Az 1128–1150-ig tartó építési fázisban hozták létre a főhajó tartórendszerét (a támváltásos árkádívrendszert) és a nyugati rész falszerkezetét. 1200 k. építették meg a

firenzei inkrusztációs díszítés legérettebb művének tartott kulisszahomlokzatot. 1207-re készült el a padlómozaik és a szószerk. 1297-ben készült el az apszis nagyméretű mozaikja, amin az áldásosztó Krisztus, balján San Miniatoval, jobbán a Szűzanyával látható. Körülöttük az evangélista szimbólumok. 1338-ban a kriptát bonyolult kovácsoltvas korláttal zárták le. A cibórium hátsó falát Taddeo Gaddi 1340-ben készült freskói díszítik.

Háromhajós, egyapszisos, keresztház nélküli bazilika. A főhajót a mellékajótól nem folyamatos oszlopsor, hanem 2-2 oszlop után négykaréjos pillérekkel váltakozó árkádsor választja el. A főhajó felől magasba szökő féloszlopokból egy-egy hevederív emelkedik. Ezek tetőt támasztó oromfalaikkal megismétlik a diadalívet és megvalósítják a hosszanti tér ritmizálását. . A négykaréjos pillérkötegekre támaszkodnak a hevederívek. A főhajót nyitott fafedélszerk fedi. A főhajót a mellékajóktól árkádíves, támváltásos tartórendszer választja el. Pillér -oszlop -oszlop- pillér kiosztásban *Főhomlokzata*–a sarokpillérek kivételével- természkő falazat márvány polikróm (zöld - fehér) inkrusztációval borítva.

Az *alsó szintje* a 11. sz. utolsó negyedében épült és nem követi a bazilikális keresztmetszet adottságait. A felületet vakárkádok fedik, melyeket antikizáló féloszlopok tartanak (mint faltagozó elemek). Az oszlopközökben három bejárat, és két polikróm aediculás falmező. Az öt egyforma vakárkád egy könnyű gerendázatot tart, mely az egész szintet összetartja és a felsőtől elválasztja.. A vakárkádok felületét színes mintázat díszíti.

A *felső szint* a firenzei inkrusztáció egy késői példája a 12.sz. második negyedéből.

A főhomlokzat ezen része kevésbé „klasszicizáló” és gazdagabban díszített, mint az alsó.

Amilyen világosan a gerendázat elhatárolja a felső szintet az alsótól, olyan világosan tagolódik a felső szint is egy középső kiemelkedő (a belső térben a főhajó felső szintjének megfelelő), és két szélső, háromszög alakú (a belső térben a mellékhajók gerendázatának megfelelő) részre. A középső rész egy antik templom homlokzatára emlékeztet: négy kannellurázott, korintoszi pilaszter osztja három egyenlő részre. A középső rész, a homlokzat szín és forma szempontjából leghangsúlyosabb része: felül egy deészisz mozaik, alatta egy aediculaás ablaknyílás.

Ennek a felső szintnek van egyfajta élénk, bonyolult ritmusa van, ami határozottan eltér az alsó szint kiegyensúlyozott szerkezetétől. Már maguk a motívumok is mozgalmasabbak, egymásba fonódnak, nem pedig periodikusan ismétlődnek. Az, hogy a homlokzat alsó és felső szintje közti különbség szándékos-e, vagy csak tervváltoztatás eredménye, mindmáig eldöntetlen kérdés.

Az oromzat a főhomlokzat legélénkebb és leggazdagabb része. Felületének alsó részén ívpárkány húzódik, két szélén kariatida-szerű nőalakokkal. Az ívpárkány fölött egy sávban négyszögletes kockák sora, bennük ornamentális- és állatmotívumokkal. Az oromzat csúcsában keresztény jelképek: egy kereszt, két oldalán három-három gyertyatartóval.

A hátsó fal két ütemben épült. Alsó része az 1014-es periódusból származik, felső része a XI. sz. második feléből. A két részt az különbözteti meg, hogy az alsó rész még kevésbé finom kidolgozású, vöröses és zöldes kváderköves falazású, míg a felső rész szabályos vastagságban ritmikusan váltakozó barnaszínű kövekből áll. Az apszis öt ablaka szegmensíves záródású. A baloldali mellékhajó egyenes záródású falán az ablakot a XIV.

században gótikussá alakították át. Az oldalhajók falai egységesek, eltekintve néhány kisebb kiegészítéstől, amelyek a szentély és a hajó találkozásánál találhatók. A falak magasságát a későbbiekben egy kissé megemelték. A templom mellett késő reneszánsz torony áll, amely 1508-27 épült.

Annak érdekében, hogy a homlokzatával a város felé nézzen, a templom tájolása nem igazodik teljesen a megszokott „keleteléshez”. Ennek következtében a szentély délkelet felé fordul, a főhomlokzat észak-nyugati tájolású, így tekint le a városra.

A belső térben igen magas szinten olvad össze a klasszikus művészet a középkori szerkesztésmóddal. Klasszikusnak hat a bazilikális elrendezés, valamint a márvány inkrusztáció stílusa. A támváltás, a súlyos tagoló pillérekkel, és a köztük elhelyezkedő karcsú oszlopokkal, jellegzetes vertikális tagozást biztosít, amelyet kiegészít - a firenzei bazilikaépítészetben elsőként alkalmazott - horizontális faltagolás az árkádok fölötti párkánnyal. A templomtér három egyenlő hosszúságú szakaszból áll. Egy-egy szakasz két oszlopot, s egyúttal a pilléreket és oszlopokat összekötő három ívet tartalmazza. Az első két szakasz a laikusok részét, a harmadik rész felső szinten a szerzetesek kórusát, alsó szinten a kriptát foglalja magában. A pillérek egy négyzetes magból és a hozzájuk csatlakozó négy féloszlopból állnak. A főhajó felőli féloszlopok az oldalhajó felé nyíló árkádívek fölé emelkednek és tartják a főhajót tagoló hevederíveket. Az oszlopfők részben antik maradványok, részben az építkezés alatt kifaragottak. Különböző oszlopfő típusok vannak többnyire, antik - korintoszi vagy kompozit - fejezettel. Kettő közülük kora keresztény jelképeket visel. Különböző nagyságúak és nem mindig idomulnak az oszlop méretéhez.

A tetőszerkezet mindhárom hajóban festett fafedélszékes, fagerendázatos szerkezet.

Inkrusztáció és kifestés.

A belső tér részben márvánnyal, részben a márványt utánozó kifestéssel van dekorálva. Az

apszis félkupolájában gyönyörű üvegmozaik található, mint a templom fő díse. Középen Krisztus jelenik meg, jobbán a Szűzanyával, balján Szent Miniással, körülötte az evangélista szimbólumok. A kórusban inkrusztráltak a vakárkádok, az oszlopok a párkányzatig (1100 k.). A felső gádorfalak, csak a XIV. században lettek kifestve oly módon, hogy utánózzák a XI. századi formákat.

A *templom padlózata* a bejáratától az elkerített főoltárig márvány inkrusztrációs borítású, felülete négyzetes mezőkre van felosztva, amelyekben ornamentális díszítés, középen pedig zodiákus jegyeket és jelképes állatfigurákat ábrázol. Ennek oldalszalagjában 1207-es évszám látható.

Románkori jellegzetességekkel bír a kriptá, amely fölé színpadszerűen kiemelt szentély emelkedik. A kriptá (alttemplom) padlószintje mélyebben van ugyan, mint a templomé, de boltozása magasra emelkedik, hogy a lejárókon könnyen belátni a kriptába. A kriptát vasrács választja el a templomtértől. A csarnokkriptá héthajós, a hajókat hevederívekkel erősített keresztboltozatok fedik. Az boltozatokat tartó antikizáló oszlopok közül négy kannelúrázott, a többi sima felületű. Az oszlopfők közül több, antik maradványként került beépítésre. A kórus oszlopai leérnek egészen a kriptá padlózatáig, áttörve a kriptá boltozását.

A szentélykórusba két széles – a két mellékhajóból induló - lépcső vezet fel egy előtérbe, amely előtt emelkedik a szentélyrekesztő fal. Három bejárat nyílik a kórusba, az egyik a főhajó középtengelyében, a másik kettő a mellékhajók vonalában, közvetlenül a pillérek tövében. A szentélyrekesztő színes márványberakása a legpazarabb kidolgozású. Színes

márványberakása négyzetekre tagolódik. Ezekben rozetták és rombuszok láthatóak.

KÁROLYI BÉLA ANDRÁS:

Nemzetközi kitekintés

A nemzetközi jog általában, de az egyes nemzetközi szerződések közvetlenül se nem tilalmazzák az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását, se nem bátorítanak az ilyen büntetés alkalmazására. A nemzetközi jog a büntető hatalom gyakorlását hagyományosan az állami felségjog részének tekinti.

A huszadik század közepétől az európai hagyományokból táplálkozó, európai mintára létrejött jogrendszerrel rendelkező államok - a kontinentális mintát követő államokon kívül ideértve az angolszász típusú jogi hagyományokat őrző országokat is - jogalkotási mozgásterét egyre inkább behatárolják bizonyos, az emberi jogok közös minimumát rögzítő, s a csatlakozó államok jogfejlődésének ily módon keretet adó egyezmények, szervezetek. Most tehát érdemes megvizsgálni, hogy mely nemzetközi szervezetek, egyezmények, esetleg szokásjogi szabályok lehetnek irányadók témánk szempontjából; tehát hogy van-e olyan szervezet vagy egyezmény, amely döntően befolyásolhatja a magyar büntető jogalkotást, ezen belül is az életfogytig tartó szabadságvesztésre vonatkozó szabályozást s ha igen, akkor mely irányba.

Úgy gondolom, hogy három nagy szervezet, s ezek egyezményei jöhetnek szóba; ez a három az ENSZ, az Európa Tanács, valamint az Európai Unió.

Magyarország e három szervezet közül egyedül az EU - nak nem tagja, így jogrendjének többnyire még nincs is közvetlenül kötelező ereje hazánkra nézve, ám mivel ennek a szervezetnek kíván a leginkább tagja lenni, ezért jogrendszerét - értelemszerűen - a lehető legtöbb ponton szeretné közelíteni a tagállamokéhoz.

Az Európai Unió az Európai Gazdasági Közösségekből az 1991 - ben aláírt Maastrichti Alapszerződéssel létrehozott nemzetközi szervezet. Az EGK, melyet 1950 - ben a Római Szerződéssel hoztak létre a tagállamok, eredetileg csupán a gazdasági együttműködés szorosabb, tehát olajozottabban működő formáját hivatott szolgálni, ám mára csupán egy - jóllehet a legfontosabb - alappillére az Uniónak. A másik két pillér a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a bel- és igazságügyi együttműködés. Ezek közül témánk szempontjából az utóbbinak van jelentősége, hiszen a tagállamok közti büntetőjogi együttműködés formáit itt szabályozzák. *"A vonatkozó rendelkezéseket a TEU (Treaty on European Union) K-K9 cikkei határozzák meg. A célkitűzés körébe eső területekhez tartozik a menekültügy, a bevándorlási szabályok, a kábítószer-függőség és a nemzetközi gazdasági bűncselekmények elleni harc, a polgári és büntető ügyekben történő bírósági együttműködés, a vámügyi együttműködés, valamint a terrorizmus megelőzésére irányuló rendőri intézkedések összehangolása."*⁶² Azonban, a polgári, azon belül is elsősorban a kereskedelmi jogi harmonizációval ellentétben a büntetőjog

⁶² Walter Cairns: Introduction to European Union Law (CO_NEX Könyvkiadó Kft., 1999) 11. p

területén a tagállamok mintha lényegesen erősebben ragaszkodnának szuverenitásukhoz. Ez alapján joggal gondolhatjuk, hogy a közeljövőben nem kell számítanunk a némelyek által jövendőt "Európai BTK" megjelenésére, s egyhamar arra sem, hogy olyan jelentős eredmények szülessenek az európai büntetőjogi harmonizáció terén, melyek arra kényszerítenék a jogalkotót, hogy a szankciórendszer konformitása, esetleg Uniós csatlakozásunk érdekében bizonyos büntetésekről lemondjon, ellenben másokat a büntetési rendszer részévé tegyen.

Hazánk az ENSZ tagja, így rá is vonatkoznak az ENSZ – égisz alatt kötött nemzetközi egyezmények. Az ENSZ azonban – az EU – val ellentétben – olyan szervezet, amely működése központi kérdésének az emberi jogok érvényesülését, illetve ennek ellenőrzését tekinti. Így tehát egyezményei, melyek az állam és az egyén viszonyát szabályozzák, a büntető jogalkotás területén is fontos kötelezettségeket rónak a részes államokra. A mi szempontunkból ezek közül az **Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata** részletes, ám kissé megkésett, 1966 – ban kelt kifejtése, a **Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya** a legfontosabb, melyet itthon még- inkább megkésve, 1976 – ban vált a belső jog részévé. Ennek az Egyezségokmánynak két cikke van, amely témánk szempontjából lényeges lehet; a 7. Cikk, és a 10. Cikk 3. Pontja.

A 7. Cikk így szól: *"Senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni."* Ez a mondat az a mondat, melyet büntetőjogi szankciók alkalmazhatósága avagy alkalmazhatatlansága kapcsán a legtöbbet

szoktak idézni a jogirodalomban, s a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés bevezetését megelőző, valamint az azt követő viták, illetve különböző álláspontok kifejtése során is sokszor elhangzott érv gyanánt. Ugyanakkor ennek a mondatnak a szövege gyakorlatilag szóról-szóra megegyezik az Európa Tanács égisze alatt 1950 – ben aláírt **Egyezmény az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről** elnevezésű egyezményének 3. Cikkével. Hogy ez számunkra miért lehet érdekes, arra a későbbiek során részletesebben ki fogok térni.

A másik érdekes hely, a 10. Cikk így hangzik: *"A büntetésvégrehajtási rendszerben olyan bánásmódot kell alkalmazni, melynek alapvető célja az elítéltek megjavítása és a társadalomba való beilleszkedésük elősegítése."* Nos, valóban be kell látni, hogy ezt a büntetésvégrehajtási célt a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés nem tudja betölteni. De hát valójában akarja-e? Szükségszerű-e, hogy minden típusú büntetésnél ugyanaz legyen a büntetésvégrehajtás célja? Azt gondolom, hogy nem; a büntetésvégrehajtás célja ugyanis nem lehet önmagáért való, hanem kizárólag a büntetési célok függvényében lehet meghatározni. Így tehát a különböző okból kiszabott, különféle célú büntetések végrehajtásának célja különböző kell hogy legyen; arról nem is beszélve, hogy az a szemlélet, amely csak célbüntetéseket tud elképzelni, tehát elsősorban célorientált, legalábbis vitatható, sőt bizonyos büntetések vonatkozásában mindenképpen meghaladottnak mondhatjuk. Mivel pedig egyértelmű, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés célja nem lehet *"az elítéltek (...) társadalomba való beilleszkedésük elősegítése"*, ezért

valószínűsíthető, hogy az ENSZ Egyezségokmány idézett részlete sem erre a büntetésfajtára vonatkozik. Erre vonatkozóan példa gyanánt elég megvizsgálni az Egyezségokmányt szintén aláíró USA- ban alkalmazott büntetések egy jelentős részét, hogy vajon mennyiben felelnek meg a fenti kritériumnak?!

Az Európa Tanács tagjai 1950- ben írtak alá egyezményt **Egyezmény az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről** címmel. Magyarország 1993- ban, mintegy 50 évvel az aláírása után csatlakozott ehhez az egyezményhez, melynek mostanra már 11 kiegészítő jegyzőkönyve van. A legfontosabb kérdés a nemzetközi vonatkozásúak közül, hogy vajon kiállná-e az ennek az egyezménynek való megfelelés próbáját a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés? Ez azért lényeges merthogy az a megállapítás, miszerint a nemzetközi jog sem közvetlen, sem közvetett formában nem tiltja az életfogytig tartó szabadságvesztés – büntetést, e büntetésnek a hagyományos válfajára vonatkozik; arra, amikor a törvény bizonyos időtartam kiállása után lehetővé teszi az elítélt feltételes szabadságra bocsátását Erre azonban jelenleg nem kaphatunk érdemi választ, ugyanis eddig még sem az Emberi Jogok Európai Bizottsága, sem pedig a Bíróság elé nem került még ilyen tárgyú panasz, aminek az oka talán abban keresendő, hogy az egyezményekben részes államokban a magyar tényleges életfogytiglannak megfelelő büntetés nem létezik. Annyi mindenesetre megállapítható a hasonló tárgyú panaszokból, hogy legtöbbjük az **Egyezmény az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről** (a továbbiakban: Egyezmény) 3. cikke, a kínzás és embertelen bánásmód tilalmával kapcsolatban szövezték beadni.

Ez így szól: *“ Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”*

Ezzel kapcsolatosan két érdekességre is utalni kell. Az egyik, hogy ugyanez a szöveg szinte szóról-szóra megtalálható a Magyar Alkotmány 54.§ - ának (2) bekezdésében: *“Senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni, és különösen tilos emberen a hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni.”*, tehát, amennyiben valakiben ez a büntetési nem emberi jogi aggályokat vet föl, akkor ezekkel az aggályokkal célszerű mindenekelőtt az Alkotmánybírósághoz fordulni. Mivel azonban ez -tudtommal - eddig még nem történt meg, úgy vélem, korai még egy esetlegesen az Emberi Jogok Európai Bíróságához benyújtott kérelem sorsáról beszélni. Az különben is érdekes jogi helyzetet teremtené, ha az Emberi Jogi Bíróság, és az Alkotmánybíróság egymással ellentétes tartalmú döntést hozna ugyanazon szövegrész alapján, aminthogy az is, ha az Emberi Jogi Bíróság azelőtt nyilvánítaná az Egyezmény szövegével ellentétesnek ezt a büntetésfajtát, hogy az Alkotmánybíróság egyáltalán foglalkozott volna a kérdéssel.

A másik érdekesség, ami följebb már szóba került, az, hogy az Egyezmény 3. Cikke viszont szóról-szóra megegyezik a **Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya** (a továbbiakban: Egyezségokmány) 7. Cikkével, ami annyiból érdekes, hogy ennek kapcsán egy harmadik – esetleg szintén eltérő – értelmezési módra nyílik lehetőség. Erre utaló jel lehet, hogy az ENSZ Közgyűlése 1984 december 10.- én egyezményt fogadott el, melyben megkísérlik a kínzás kifejezést meghatározni, és ez a

definíció sok tekintetben szűkíti a kínzás fogalmának alkalmazási körét. Az Emberi Jogi Bizottsága és Bírósága gyakorlata ugyanakkor mintha inkább a fogalom kitágító értelmezése mellett tenné le a voksát. Az a tény, hogy az ENSZ nem a kiterjesztő álláspont mellett foglal állást, korántsem meglepő, ha belegondolunk, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsának több tagja is alkalmazza nemhogy a tényleges életfogytiglant, de még a halálbüntetést is. Az Amerikai Egyesült Államokban ugyanis nem számít kirívónak a nagyon hosszú idejű, sokszor határozatlan tartamú szabadságvesztés sem. Épp ezért nem is valószínű, hogy az ENSZ egyhamar megváltoztassa ezzel kapcsolatos álláspontját, hisz ezzel az egyik legbefolyásosabb, legnagyobb nettó befizető tagja érdekeit sértené.

Mindezekkel együtt érdemes megnézni, konkrétan mit is jelent az, hogy az Emberi Jogi Bizottság kitágítja a szöveg értelmezését?

Az ítéletekből nem derül ki, hogy az a büntetés, amikor az elítéltnak reménye sincs a szabadulásra, vajon beleütközik -e ebbe a cikkbe. Annyi azonban biztos, hogy a Bizottság egy 1969-ben hozott döntésében világossá tette, hogy a 3. cikket úgy kell értelmezni, hogy az ott használt fogalmak kiterjednek „*lelki szenvedésnek az általi okozására is, hogy szorongásos, illetőleg stressz-állapotot hoznak létre nem fizikai sérelemokozás útján*”. Arra a kérdésre, hogy a 3. Cikk megsértésének feltétele -e, hogy a fizikai vagy lelki fájdalmat okozó személynek kifejezett szándéka legyen szenvedés okozása, a bizottság és a bíróság kezdetől nemleges választ adott. Számos olyan üggyel foglalkoztak Strasbourgban, melyben már a panaszból nyilvánvaló volt az, hogy a hatóságok egyáltalán nem a lelki fájdalom,

szenvedés okozásának céljából jártak el úgy, ahogy eljártak. Hogy néhány példát is említsek: egy országból történt kiutasítás a baráti, rokoni körtől elszakítás miatt, elítélt személy rabruhában és bilincsben történt végigvezetése szülőfaluja főutcáján, stb⁶³. Ha viszont ez ki lett mondva, akkor – analógia alapján - az is lelki szenvedést okozhat, ha az elkövetőt nyilvános helyen, más emberek szeme láttára tetten érik, valamint az is, ha a vádlottak padjára kell ülnie, míg például a bíróság kényelmes székekben foglal helyet. A sor folytatható, ám az nyilvánvalóan látszik, hogy ez a fajta gondolkodásmód zsákutcaba vezet. Mindazonáltal ezek a meghatározások a tényleges életfogytiglani büntetés és a 3. Cikk összefüggésének vizsgálatánál azért érdemelnek figyelmet, mert bár nyilvánvalóan nem azért ítélnék valakit életfogytig tartó szabadságvesztésre, hogy neki lelki szenvedést okozzanak, ám a strasbourgi szervek gyakorlatát figyelembe véve nem kizárt az sem, hogy bizonyos körülmények esetén megállapítsák: az elítélt a 3. Cikk által tilalmazott kegyetlen büntetés áldozata.⁶⁴ Itt azonban nagyon komoly, és messzire vezető kérdések merülnek föl. Hiszen ezek alapján – megint csak analógia segítségével - azt is kijelenthetjük, hogy minden szabadságelvonással járó, sőt, bármely büntetés óhatatlanul lelki szenvedéssel jár, mivel a társadalom rosszallását hivatottak kifejezni. Ez az értelmezés, ha elfogadjuk a kínzás fogalmának egyre parttalanabb kiterjesztését, óhatatlanul szembekerül magával a büntetéssel, (a büntetés fogalmával és gyakorlatával egyaránt) amely pedig

⁶³ Bán Tamás: A tényleges életfogytiglani büntetés és a nemzetközi jogi egyezmények, Fundamentum, 1998 / 4

⁶⁴ Bán Tamás: i.m.

kétséget kizárólag a büntetőjog központi eleme, lényege. És, bár inkább kapcsolódik a büntetéselméletéről szóló részhez, mégis ide tarozónak érzem Szabó professzor úr világos és tömör értékelését, mely szerint: „A büntetőjog alapkategóriája a büntetés.”⁶⁵ Azt pedig kifejezetten a humanitás álarcája mögé bújó, szemforgató álláspontnak tartom, hogy a büntetésből valami olyasmit csináljunk, amelynek valójában semmi köze a fogalom lényegéhez, társadalmi funkciójához, sőt, ellentétes azzal. Valóban, a büntetés végrehajtása során nem szabad kínozni senkit sem. Azonban az, hogy az elítélt számára a büntetés kiállása óhatatlanul bizonyos lelki gyötrelmeket okoz, véleményem szerint semmiképp sem tekinthető külön többletbüntetésnek; az ugyanis a büntetés természetes velejárója, mellyel talán érdemes lehet képzeletben szembeállítani a sértett, tehát a bűncselekmény áldozata lelki gyötrelmeit.

Ebből a kis fejtegetésből úgy vélem világosan következik tehát, hogyha a kínzás fentebb kifejtett tilalmából szeretné bárki is levezetni a tényleges életfogytiglan elvi és abszolút tilalmának tételét, az igen veszélyes vizekre evezne; tudniillik az egész büntetési rendszer alapját is megkérdőjelezné ezáltal.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy sem a nagy nemzetközi szervezetek keretében kötött egyezmények, sem ezen szervezetek illetékes bizottságai, bíróságai nem képviselnek egységes álláspontot a kérdésben; vélhetőleg arra az álláspontra helyezkednek, hogy ezek szerint bizonyos keretek közt – ilyen áthághatatlan tilalom például a halálbüntetés

tilalma – az államok belső jogába, a nemzeti jogalkotás kompetenciájába utalják a büntetőjogi szankciórendszer felépítését.

Ezért viszont, no meg azért, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés összetett problémáját a lehető legszélesebb összefüggésrendszerben vizsgáljuk, célszerűnek látszik megvizsgálni a világ, de főleg Európa néhány országában létező szabályozást, illetve az ezen országokban folytatott gyakorlatot.

Az életfogytig tartó szabadságvesztés a világ legtöbb országában létezik. Mindazonáltal van néhány állam, amely a közelmúltban áttért a határozott tartamú büntetések kizárólagos alkalmazására. Ilyen ország például Brazília, Norvégia, Portugália és Spanyolország.

Ha azonban eltekintünk ettől a néhány országtól, akkor azt látjuk, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés szempontjából a világ országai három fő csoportba sorolhatók.⁶⁶

a.) Az első csoportba azok az országok tartoznak, melyekben az életfogytiglan a halálbüntetés mellett, mint „kíséítő büntetés” létezik. Az ide tartozó országok közül a legjelentősebb Japán, Törökország, de az USA legtöbb államában szintén párhuzamosan létezik ez a két igen súlyos büntetési nem, valamint ebbe a csoportba tartozott a rendszerváltás előtt a közép-kelet európai, volt szocialista országok közül az NDK és Magyarország. (A „Béketábor” többi

⁶⁵ Szabó András: Büntetőpolitika és alkotmányosság, Jogtudományi Közlöny, 1995. Szeptember, 422.o.

⁶⁶ Dr. Nagy Ferenc : Az életfogytig tartó szabadságvesztés – büntetésről (Európai áttekintés alapján) In: ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS – EMLÉKKÖNYV Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára, 1992, Szeged (377-398. o.)

országa a halálbüntetést ismerte, ám az életfogytiglant nem. Sőt, mint erről másutt már volt szó, Magyarországon is volt egy időszak, 1961 és 1971 között, amikor az életfogytiglan nem szerepelt a büntetési rendszerben.) nyugat – európa egyes országai is sokáig fenntartották maguknak a jogot, hogy háborús helyzetben visszaállítsák a halálbüntetést – az életfogytiglan mellett.

b.) A második csoportba azok az államok tartoznak, amelyek a halálbüntetést ismerik ugyan, ám az életfogytig tartó szabadságvesztést nem. Ezt a megoldást követte tehát a volt szocialista országok többsége.

c.) „A nyugat – európai országokra, valamint a rendszerváltást követően a volt szocialista országokra egyaránt a halálbüntetés eltörlése és az életfogytig tartó szabadságvesztés valamely formájának az alkalmazása a jellemző. Ám ezen túlmenően, a részletes szabályokat, valamint a feltételes szabadságra bocsátást tekintetve szinte minden országban más és más megoldást alkalmaznak.

Mivel azonban Magyarország, amint az feljebb már szóba került, mihamarabb szeretne csatlakozni az Európai Unióhoz, ezért is tűnik célszerűnek, hogy fejtegetésünket Európára szűkítsük.

Az EU tagállamok közül Nagy-Britannia rendelkezik a legnagyobb életfogytiglanos populációval; Anglia-Wales és Skócia egyedül több ilyen elítélttel bír, mint a többi nyugat-európai ország együttvéve, így a brit gyakorlat talán a legszigorúbb referenciaországok közül. Angliában 1957-ig amennyiben a jury a vádlott bűnösségét murder-ben (emberölés) állapította meg, a bíró számára kötelező volt kiszabni a

halálbüntetést. 1957-től már csak a capital murder (főbenjáró emberölés) eseteiben szabhattak ki halálbüntetést. 1965-ben azután az Abolition of Death Penalty Act című törvény eltörölte a halálbüntetést, helyette pedig a kötelezően kiszabandó életfogytig tartó szabadságvesztést vezette be. Azóta is ez a legsúlyosabb büntetés, melyből feltételes szabadságra bocsátással lehet szabadulni. A feltételes szabadságra bocsátásnak két fajtája létezik: a „Remission” a határozott tartamú szabadságvesztéseknél, és a „Parole”, amelyet a Parole Board javaslata alapján diszkrecionális jogkörben gyakorol a Home Secretary (ami a magyar igazságügy illetve belügyminiszter ottani megfelelője). Hivatalos statisztikai számítások szerint átlagban 12 évi szabadságvesztést töltenek börtönben azok, akiket életfogytiglanra ítélték, kivételek persze vannak, mégis igen alacsony azoknak a száma, akik 20 vagy annál több évet töltenek ténylegesen börtönben. Ez általában azoknak az esetében fordul elő, akik rendőrrel vagy kisgyermekkel szemben, szexuális indítékból, szadisztikus motivációból, fegyver alkalmazásával követik el, vagy terrorcselekmény közbeni emberölés büntetettét valósítják meg. Az emberölés ezen minősített eseteiben viszont 20 évben határozzák meg a minimumot. 1986-ban összesen egy olyan elítélt volt Angliában, aki 25 éve ült börtönben; a legtöbben, 16-an azok voltak, akik 9 éve ültek már, mikor a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége először merült föl. Az életfogytiglanra ítélt és szabadlábra helyezett személyek Angliában életük végéig feltételes szabadságon maradnak.⁶⁷ Az életfogytig tartó

⁶⁷ Dr. Kelemen Ágnes: "A halálbüntetés eltörlése és az életfogytiglani szabadságvesztés gyakorlata

szabadságvesztés átlagos tartama emelkedést mutat: 1982- ben 10,2 év volt, 1994- ben pedig 15⁶⁸.

Az európai jogfejlődés szempontjából szintén nagy jelentőséggel bíró Franciaországban szintén az életfogytig tartó szabadságvesztés a kiszabható legsúlyosabb büntetés, 1981 óta, mikor is eltörölték a halálbüntetést. A halálbüntetés visszaállításának gondolatát időről- időre felmerül Franciaországban, ám ez az uralkodó jogfelfogás szerint összeegyeztethetetlen volna a modern európai jogállamiság követelményeivel. Az 1992. július 22-i törvények kimondják, hogy az elítélteknek le kell tölteniük egy ún. „biztonsági időszakot” (période de sûreté) mely alatt semmiféle kedvezményben nem részesíthetők; ez az időszak életfogytig tartó szabadságvesztés esetén 18 év volt, ám az esküdszék vagy a bíróság azt is elrendelheti, hogy ez az időszak 22 évig tartson. Az 1992-93. évi növekvő bűnözési mutató és az elkövetési módok egyre kegyetlenebbé válása következtében 1994-ben újabb szigorításokat vezettek be. Ezek szerint az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés gyilkosságnak minősül, és eleve életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő. Azonban ha az áldozat 15 évnél fiatalabb és a gyilkosságot nemi erőszak, kínzás vagy barbár tett előzi meg vagy követi, akkor az esküdszék külön határozattal 30 évre felemelheti a biztonsági időszakot. A büntetés-végrehajtási bíróság az elítéléstől számított 30 év elteltével megvizsgálhatja

az elítélt társadalomra való veszélyességének aktuális mértékét. Az állásfoglalás után a Semmitőszék öt magisztrátusából álló speciális bizottsága határoz arról, hogy a büntetés letöltöttnek tekinthető -e, ám a büntetés-végrehajtási bírónak ez a kezdeményezés nem kötelessége, csupán lehetősége.⁶⁹

Olaszország az az európai ország, amelynek büntetőtörvénye a leghosszabb minimálisan letöltendő szankcióidőt írja elő. A feltételes elbocsátást 1962- ben vezették be. Ez eredetileg legalább 28 év letöltését írta elő előfeltételnek, ám az 1986. évi 663.számú törvény a minimálisan letöltendő 28 évet 26-ra csökkentette, ám még így is kirívóan szigorúnak számít Európában az olasz szabályozás.⁷⁰

Németországban 1949- ben törölték el a halálbüntetést, s azóta a legsúlyosabb kiszabható büntetés az életfogytig tartó szabadságvesztés. Ugyanakkor a Btk. nem csak fakultative, hanem abszolút is fenyeget a legsúlyosabb büntetéssel; amely kötelezően előírt a gyilkosság és a népirtás esetén. A gyakorlatban döntően a gyilkosság elkövetőire szabták ki, például 1986- ban 83 életfogytiglanra ítéltből 82 esetben ez volt az ok. Korábban az elítéltek csak kegyelmi úton szabadulhattak, ám, részben a tartományonként eltérő gyakorlat miatt, a szövetségi alkotmánybíróság kimondta, hogy bár maga a büntetési nem nem ellentétes az alkotmánnyal, ám konkretizálni kell a szabadon bocsátás gyakorlatát, valamint hogy a legsúlyosabb büntetésnek ténylegesen az

Angliában" c. cikk alapján In: Magyar Jog 1991/1. szám

⁶⁸ Huszár László: Az életfogytiglani szabadságvesztés helyzete és perspektívái hazánkban és egyes más országokban In.: Bv. Szakkönyvtár, 1997. 2.sz.(A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében)

⁶⁹ A Magyar Köztársaság franciaországi nagykövetsége tájékoztatása alapján

⁷⁰ Nagy Ferec: Nemzetközi kitekintés az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés végrehajtásáról In: Börtönügyi Szemle 1991. évi 4. szám

élet végéig történő végrehajtása nem megengedhető; szükséges a szabadság reménye. A feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét 15 év büntetési idő letöltését követően adta meg, az elítélt kedvező szociális prognózisa esetén

Ausztóriában 1950 óta a halálbüntetést a rendes büntetőeljárás keretében az életfogytig tartó szabadságvesztés váltotta föl, s 1968 óta semmilyen bűncselekményre sem lehet kiszabni. Az osztrák Btk. csak egyetlen esetben, a népirtás bűncselekményénél írja elő kötelezően az életfogytig tartó szabadságvesztést, egyéb esetekben alternatív fenyeget a 10 évtől 20 évig terjedő határozott tartamú szabadságvesztés mellett.⁷¹ Ausztóriában az életfogytig tartó szabadságvesztésből 15 év eltelte után lehet feltételesen szabadságra kerülni.

A portugál, a spanyol vagy a norvég büntetőjogban viszont – eltérően a többi európai országtól – kizárólag határozott időtartamú szabadságvesztési rendszer érvényesül.

Portugália ezért, bár nincs ezzel egyedül, speciálisnak mondható, mivel itt egyáltalán nem ismerik az életfogytig tartó szabadságvesztést. Kirívóan hamar, már 1867-ben eltörölték a halálbüntetést, (bár az állam elleni, illetve a katonai bűncselekményekre csupán 1977-ben), sőt 1884-óta már az életfogytig tartó szabadságvesztés sem szerepel a büntetőtörvénykönyvükben. A jelenleg hatályos, 1982. évi büntetőtörvénykönyv szintén nem ismeri az életfogytig tartó szabadságvesztést sem, mivel az szerintük "szörnyű és szükségtelen" büntetés. A határozott időtartamú

szabadságvesztések közül 20, bizonyos esetekben 25 év a kiszabható maximum, ám a szabadon bocsátáshoz a kiszabott büntetési idő felének, azaz 10, illetve 12 és fél évnek kell eltelnie. Ez azonban nem csak Európában, hanem a világon is meglehetősen rövid időnek számít.⁷²

Spanyolországban az életfogytig tartó szabadságvesztést 1928-ban, tehát hamarabb törölték el, mint az 1978-ban, alkotmánymódosítással eltörölt halálbüntetést. Ugyanakkor az ő büntető törvénykönyvükben is található hosszú idejű szabadságvesztés, ám ez határozott időtartamú, s kirívóan súlyos; leghosszabb tartama 30, kivételes esetekben 40 évig is terjedhet, ám ugyanakkor egy érdekes jogintézmény révén mégis lerövidíthető: a spanyol Btk. 100. Cikke szerint két teljesített munkanap után egy nap büntetést el lehet engedni. Ez a rendszer ugyan egyfelől humánusnak tűnik, másrésztől azonban súlyos ellentmondásban van a tettarányos büntetés elvével: ugyanis a büntetőjogi büntetés alapját képező tett- től független tényezőket visz bele a büntetés mértékének meghatározásába.⁷³

Norvégiában a halálbüntetés kiiktatása után a legsúlyosabb büntetés az életfogytig tartó szabadságvesztés lett, melyet egy esetben kötelezően ki kellett szabni: ez az eset a királygyilkosság esete volt, ám az 1981. évi büntető törvény megszüntette és határozott tartamú szabadságvesztéssel helyettesítette, melynek maximuma 21 év lehet.⁷⁴

⁷¹ Nagy Ferenc: Az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésről, In: Cséka- emlékkönyv

⁷² Fantoly Zsanett: A Portugál büntetési rendszer, In: Jogtudományi Közlöny, 1999. 7-8. Sz.

⁷³ Nagy Ferenc: Az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésről, In: Cséka emlékkönyv

⁷⁴ Nagy Ferenc: i.m.

Ebből a kis külföldi kitekintésből annyi mindenesetre látszik, hogy Európában közel sincsen egységes szabályozás az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását, illetőleg a feltételes szabadságra bocsátás jogintézményét illetőleg. Talán az is látható, hogy a legtöbb európai jogrend az úgynevezett "humanizálódás" (bár ennek valódisága sok szempontból megkérdőjelezhető) irányába változik, ez annak ellenére is igaz, hogy az utóbbi évek megnövekedett bűnözési hulláma, valamint a társadalmakat mindig izgalomban tartó kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekmények miatt a büntetőjogi "szigorítás" kérdése sok helyütt a társadalmi és a tudományos viták keresztútjában áll.

Annyi azonban biztos, hogy olyan szigorú szabályozás mint Magyarországon, sehol Európában nem található. Azonban ez nem feltétlenül értékítélet? Hiszen nem biztos, hogy a magyar szabályozás vakvágány. Hiszen megemlíthető akár a Portugál példa is, mint ellenkező véglet, ahol nincs meg a bíróság lehetősége arra, hogy valóban a tett súlyához arányítson, mivel a ténylegesen letöltendő szabadságvesztés időtartama szinte azt lehet mondani, hogy maximálva van 10, illetve 12 és fél évben, és nincs olyan büntetés, amely miatt lényegesen többet kellene letöltenie annak az elítéltnak, aki jó magaviseletet tanúsít a büntetés végrehajtása során, illetve jó a prognózisa. Ez a szabályozás pedig teljes mértékben ellentmond a tettért való arányos felelősségen alapuló büntetés eszméjének, ezáltal pedig véleményem szerint igazságtalan. Emellett, ezzel párhuzamosan, igaz hogy nem az ilyen nagy tárgyi súlyú bűncselekményekre, ám sok helyütt felbukkan az alternatív büntetések eszméje is, ám pont a nagy tárgyi súlyú bűncselekményekre még eddig senki nem talált ki megfelelő

alternatívát az életfogytig tartó, illetőleg a hosszú időtartamú szabadságvesztésekre. Addig pedig, amíg ez a kérdés még eldöntetlen mind elméletileg, mind pedig empirikus-tudományos szinten, nem hiszem, hogy egy államnak – szuverenitását feladva – feltétlenül rögtön igazodni kellene az éppen uralkodó, divatos paradigmához. A kérdés persze az is, hogy ennyi különállást el tudnak-e még viselni az EU tényleges életfogytiglant nem ismerő tagállamai. Ez ma még nem eldönthető, ám ha összehasonlítjuk az európai rendszert azzal, hogy az Egyesült Államokban, annak ellenére, hogy sokkal szorosabb formában működő államszövetség, még sincs összhang a tagállamok között még abban az alapvető kérdésben sem, hogy kiiktassák-e a halálbüntetést, vagy alkalmazzák, akkor joggal gondolhatjuk, hogy ennyi különállást a rendszer képes, és egy jó darabig még képes is lesz elviselni.

MAROSFŐI KATALIN

Mi a lélekgondozás?

Jan Patočka cseh filozófus életművének elemzése során elkerülhetetlenül szembetalálkozik az olvasó bizonyos problémákkal, melyeknek lehetőséghez mérten alapos megfogalmazása és megválaszolása éppoly elengedhetetlen a megértés szempontjából, mint amennyire nehéz feladatnak ígérkezik. Jelen előadásomban egyetlen fogalom köré csoportosítható kérdések fölvetésére kívánok szorítkozni; természetesen a kérdések bár magukban hordozzák egy teljesebb megközelítés lehetőségét, ezúttal nem kerülnek és nem kerülhetnek megválaszolásra.

Mielőtt Jan Patočka eme központi fogalmáról szót ejtenénk, érdemesnek tűnik röviden feltárnunk azt a részben biográfiai, részben pedig gondolkodás-történeti környezetet, melyben a fogalom megszülethetett, központi szerephez juthatott. Patočka a filozófiatörténetben mint Edmund Husserl egyik tanítványa kerül említésre, akinek kutatói, előadói és szereplési lehetőségeit igen kedvezőtlenül befolyásolta a 20. századi cseh történelem. Az, hogy egyetemi katedrával rövid ideig rendelkezett, publikációs lehetősége pedig alig-alig adódott, nem járt azzal, hogy gondolati tevékenysége egyfajta periférikus, másodvonalbeli jelleget öltött volna. Nem túlzás, ha művei olvastán az az érzés támad bennünk, hogy az európai gondolkodás egyik utolsó nagy összegzőjeként tekintünk a szerzőre.

Mivel vizsgálat alá vont fogalmunk mindenképp történettel bírt már az előtt, hogy szerzőnk használatba vehette volna, fontosnak tarjuk jelezni, hogy a Patočka korántsem egyszerűen egy a Husserl tanítványok közül. Már csak azért is leegyszerűsítő volna egy ilyen kijelentés, mivel a fenomenológiai iskolán kívül jelentőséggel kellett bírjanak gondolkodásának kialakulásában a Sorbonne-on töltött szemeszterek, ahol olyan oktatókat látogatott, mint például Etienne Gilson. De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy primér szövegeken túl számos írása született, amelyben Platón vagy Szókratész filozófiatörténeti vizsgálatát végzi el meglehetősen alapossággal. Nem mondható, hogy nem hagyott nyomot az a több kötetre rúgó tanulmány, amit Jan Amos Komenský morva filozófus életművének elemzésére szánt.

Mindezen lehetséges gondolati források mellett különös jelentőséggel bír természetesen Edmund Husserl hatása. Esetünkben pedig különösen így van ez, hiszen egy olyan fogalommal lesz dolgunk, amelyet, mint azt többszörösen hangsúlyozza is, átvesz egy korábbi szerzőtől, aki nem mellékesen jelen konferencia főcímében is említésre kerül. Amint a husserli filozófiával kapcsolatos patockai vélekedés változást mutat, átalakuláson megy át, ugyanúgy állhat a helyzet ezzel a platóni fogalommal is. Igaz ugyan, hogy analógiánkat épp ezen a ponton lehet egészében megcáfolni, tekintettel arra, hogy a husserli fogalmakat mindvégig – azaz némi túlzással Husserl, majd Heidegger-epigon korszakát követő érett, önállósággal jellemzett korszakában is – pontosan úgy és olyan értelemben használja, ahogy azt a mestertől hallhatta korábban.

Ennek ellenére fontos mozzanat lehet a fogalom értelmezéséhez, ha az említett lehetséges és talán helytálló ellenvetést félretéve megvizsgáljuk, vajon hogyan is alakul a husserli tanok sorsa Patočkánál. Említettük, hogy legelső alkotói fázisában igen meghatározók voltak bizonyos Husserlre jellemző jegyek. Ezek megvalósítása során természetesen jelentős szövegek születtek; legjobb példaként említhetjük A természetes világ mint filozófiai probléma című értekezését, melyet német nyelven írt a Károly Egyetem Bölcsészkarán. A mű pontosan azon a projektumon belül mozog, aminek rendszerét Husserl adta meg. Nem másról van itt szó, mint a filozófia mint szigorú tudomány építményéhez való korántsem szerény hozzájárulásról. A szellemi teljesítményből valamint az említett szöveg filozófiai relevanciájából persze nem sokat vesz el, hogy maga a szerző sem gondolta később, hogy az eszme megvalósítható volna, sőt, az építkezésről is letett, akárcsak a fenomenológiai iskola.

Hogyan változik tehát a husserli hatás Patočka esetében? Vajon az érett korszakban aztán Husserlnek és Heideggernek is csak nyomát találjuk, vagy másképp áll a dolog? Ami Husserlt illeti, egészen bizonyosan. Röviden azt mondhatnánk, hogy hasonló a helyzet, mint a fenomenológiát ért karteziánus hatás tekintetében. Jelesül mintegy megszüntetve megőrződnek bizonyos mozzanatok – s ez nem túlzás, maga Patočka is használja ezt a terminust fogalomtörténeti szövegekben –, forrásként szolgálva későbbi gondolatmenetek számára, melyek más elvi alapon fogalmazódnak meg, hiszen már csak tudományképe is gyökeres fordulaton megy át, s egészen eltérő irányba mutat.

Hogy miért fontos ez? Foglaljuk össze a tanulságokat: megújuló alapon tovább élő eszmei források, melyek új utat jelölnek ki a gondolkodó számára. A források megtermékenyítik az alapot, valamiképp hozzájárulnak magához a megalapozáshoz is, benne foglaltatnak, át meg áthatják így, több síkon is, a megszülető szövegek gondolati terét. Egészítsük ki ezt persze azzal a megállapítással, hogy Patočka gondolati útját nem csak Husserl jelölte ki, de ott sorakozik a klasszikus filozófia, Komenský, néhány kevésbé ismert, ám méltatlanul elfeledett cseh filozófus, mint Masaryk. Utóbbi emlékét ápolandó emlékeztetnünk kell arra, hogy Husserl egyetemi éviben a filozófia felé való fordulás aligha jelentéktelen eseményét épp a csehek TGM-ének köszönheti. S hogy aztán a filozófia Masaryktól kapott jelképes stafétabotját egy karácsonyi estén Husserl cseh tanítványának adja át, arra is figyelmeztet minket, hogy a cseh filozófia bár hazánkban alig recipiált, szerzőnk műveinek megértéséhez igencsak szükségesnek tűnik.

Hogy egy rövid kitérőt tegyünk, Patočka Descartes-ról alkotott meglehetősen kedvezőtlen értékelése nem, vagy csak részben értelmezhető a gyökeresen eltérő nézeteket képviselő kortárs, azaz Komenský szövegei alapján, ha nem lapozzuk fel Patočka könyvtárának egy láthatóan sokat forgatott kötetét, melyben egy cseh filozófiatörténész Descartes értelmezését tekintve azt mondhatjuk, az a néhány oldalnyi szöveg majd akkora hatással bírt, mint Komenský egész életműve.

Nem kis szerencsénkre azonban jelen esetben olyan régi eredetű fogalommal akadolgunk, melynek értelmezéséhez nem tűnik könnyelműségnek, ha első közelítésben a

fogalom cseh recepciójának ismeretétől eltekintünk.

Epimeleia tész pszükhész. Péče o duši. Starosti o duši. Sorge für die Seele.
Lélekgondozás. Nem véletlenül említettük először görög nyelven a fogalmat, hiszen Platón is gyakran használja. Az azonban, hogy németül is megneveztük, nem azért van, mintha arra szeretnénk utalni, hogy a fogalom bizony Platón mellett Heidegger Gond értelmezéséből is táplálkozott volna. Sokkal inkább igaz az ellenkezője, hiszen Heidegger *Sorgéja* nem platóni eredetű, hanem Bibliai és ágostoni, ha a *Bekümmerngra* és a *Curára* utalunk, mint teszi ezt a *Sein und Zeit* genezisének nagy feltárója, Kisiel. Nem vitatjuk el ezzel egy esetleges összehasonlító elemzés lehetséges és legitim voltát, ugyanakkor a lélekgondozás patockai fogalmának értelmezéséhez, eredetének feltárásához nem igen visz közelebb minket.

Miért mondható, hogy központi fogalom a lélekgondozás? Hiszen sorolhatók a rendszert élővé tevő, mozgató elvként ható átvett terminusok, mint az Einsicht-prinzip vagy a Naturwelt, vagy akár a nyitott lélek fogalma. A választ két összefüggés vizsgálata alapján adhatjuk meg, melyek egyike történet-filozófiai, másika pedig filozófia-történetinek mondható. Nem jelentéktelen persze az eltérés a két összefüggés között, de ettől eltekinthetünk ezúttal, hiszen nem válaszokat, hanem kérdéseket kívánunk csupán kijelölni. Annyit azért meg kell jegyeznünk, hogy míg a Platón és Európa címmel 1973-ban tartott repülő egyetemi előadássorozatában *starostit* használ, addig a német nyelven 1970 és 1977 között íródott Európa és az Európa utáni kor című kéziratának cseh fordításában tanítványai a *péče* szót találták használni. Azaz aligha

lehetünk bizonyosak abban, hogy teljességgel helytálló egy kalap alá vennünk a lélekgondozás filozófiatörténeti és történetfilozófiai vonatkozását. Annak azonban most mégsem járhatunk utána, milyen okok magyarázzák az eltérő szóhasználatot. Annyi bizonyos, a *starosti* helyett a *péče* használata a németről fordított szövegben nem meggondolatlanság vagy fordítói hiba, hiszen a szerző tanítványaitól igen szigorú fogalmi pontosságot követelt meg mindig is, aminek parancsoló jellege nem szűnhetett meg halála után sem.

De térjünk csak vissza a különbségekre, mert az említetten kívül hamarosan felbukkan egy második is, aminek kapcsán lehetőségünk adódik majd az előadás korábbi szakaszában megfogalmazott tanulságok kamatoztatására is. A két szövegben tehát elképzelhető, hogy ugyanarról a lélekgondozásról van szó. A Paltón és Európa címűben a polisz és a platóni állam értelmezése során bukkan föl, aligha meglepő módon, egészen pontosan az *areté* összefüggésében megjelenő *pszükhé* alapértelemezéséről van ott szó, és természetesen elsorolja a szerző a három platóni lélekrészt, hogy aztán egy eltérő értelmezését adja.

Mert azt gondolhatnánk, legalábbis az Államot olvasva, hogy az örök szerepe a szó eredeti értelmében veendő. Patočka azonban ennél tovább megy, nem elégszik meg a pusztán fizikai erővel elérhető védelmi funkciókkal. Az örök a poliszt védik, s ha a poliszt csak mint mondjuk földrajzi egységet vesszük, aminek határait kisebb nagyobb kövekkel rakjuk ki, amin belül borozgatnak, gimnasztikáznak és grammatikai meg kereskedelmi tevékenysége végeznek görög nyelven szóló férfiak, igencsak félreértjük a helyzetet. Patočka nem érti félre,

számára a polisz nem földrajz, nem fizikai vagy materiális létező, hanem legalábbis eszme.

Ennek a szellemivé emelt polisznak kapcsán tennünk kell néhány megjegyzést. Mindenek előtt rávilágíthatunk arra az álproblémára, amin annyit tanakodtak jeles kommentátorok, azaz miként is értsük Patočka politikai szerepvállalását? Mert ez csak akkor jelenthet nehézséget, ha a szó mai értelmében vesszük, nem pedig eredeti, vagy inkább örök összefüggésében. A polisz szellemi létező – ha vannak is kövekkel kirakható határai, az mellékes. Az örök feladata, hogy védelmére keljenek, őrködjének felette. Nem fizikai erővel, hanem a szellem erejével.

A szférák tehát nem keverendők össze, bár megjegyzendő, hogy át me áthatják egymást. Szókratész ugyan a helyesen gondozott lélek nevében, és persze az isteni jóslat felhatalmazásával őrködött városa szelleme fölött, ugyanakkor ezzel igencsak nagy veszélynek tette ki magát; bele is halt, ami fizikai valóját illeti. Patočka 1977-ben a Chartára vonatkozó írásaiban többször említi a veszélyt, melynek kiteszi magát az őrködés felelősségét magára vállaló személy. Egy helyen azt írja, ezekért az eszmékért érdemes lehet élni, ugyanakkor meghalni is. A szellemi szférában zajló küzdelem tehát mindig veszéllyel jár, mint mutatja azt szerzőnk példája is, akit az általa képviselt eszmék miatt addig vallatott a belbiztonság, míg bele nem halt. Úgy látszik, vannak kedvezőtlen történeti korok, amik tragikus véget nyújtanak a szellem őrei, a lélek gondozói számára. Politikai szerepvállalás? Inkább lélekgondozás. Vagy inkább annak egy kivetülése, mint máshol olvashatjuk.

A történetfilozófiai szövegben a kiindulópont már nem a platóni Állam, vagy a lélek három része, hanem maga Európa, melyről azt tartja szerzőnk, véget ért minden szempontból, ám ennek ellenére, vagy épp ezért még tudnunk kell, mi is ért véget, minek vagyunk örökösei. A lélekgondozásnak, mint már jeleztük, több kivetülése van. Ezek közül egyet már megemlítettünk, de ebben a szövegben az önnön létét gondozó lélek, melyről azért szerzőnk nem szűnik hangsúlyozni, hogy a platóni felfogás centruma, némiképp eltérő módon értelmeződik. A lélekgondozás elsőként ontológiai kivetülés, másodszor maga a polisz, harmadszor önuralom. Azaz általános megnyilvánulás, majd a szellemi állam, a közösségben való gondozás, végül a belső élet, a világ és az élet örök sorsa. Tegyük hozzá azért, hogy máshol csak két mozzanatot emel ki, jelesül a mások felelősségteljes gondozását és a kifejezett léthez való viszonyulást, azaz az igazságot magát.

A lélekgondozás tehát szó szerinti átvétel Platónról, aztán mégis lábjegyzetté válik az idézet, ahogyan beépül szerzőnk gondolati működése során a rendszerbe. Fontos szerephez jut még Platón, de a fogalom önálló életre kelt, megszabadult az eredeti összefüggésektől, azoknak mintegy esszenciáját mégis közvetíti. Mégpedig többféle módon egyszerre. Egyrészt a patočkai gondolkodás kialakulásában játszott szerep révén; másodszor, mint a rendszert mindenestül mozgásba hozó elv; harmadszor mint a gondolkodó világát jellemző európai kor elve. Azaz egészen úgy áll a dolog, mint azt az előadás kezdetén röviden vázoltuk Husserl tanainak esetében. Azaz „megújuló alapon tovább élő eszmei források ezek, melyek új utat jelölnek ki a gondolkodó számára. A

források megtermékenyítik az alapot, valamiképp hozzájárulnak magához a megalapozáshoz is, benne foglaltatnak, át meghatják így, több síkon is, a megszülető szövegek gondolati terét”. Ha helyesen értjük, ezt a következtetést előlegezte már az is, amit a polisz és az örök szerepéről elmondtunk.

A polisz Európa forrása, ott fedezhető fel elsőként a szellemi szféra közvetlen megjelenése egy állam, az egyének és a közösségek létében. Ezzel haladtatott meg a pusztá természeti létezés, vette kezdetét a történelem, ahol az események immár nem úgy követik egymást, mint mondjuk az évszakok, vagy akár az aszályos és bőséges évek, hanem valami mozgásba jön, értelmet nyer azáltal, hogy az idealitás megjelenik, hogy a lélegkondozó polgár számára az igazságosság eszméje fontossá válik, hogy kérdéssé lesz a jó és a rossz elkülönítése, a halhatatlanság és a világ egésze.

Hogy ez az eszme aztán mennyire nem keresztényi, mint azt felületes értelmezés során gondolhatnánk, azt mi sem példázza jobban, mint hogy az egész európaiság, és ezzel szoros összefüggésben a történelem kezdete szerzőnk számára nem más, mint az első par excellence lélegkondozó, avagy ör halála, azaz Szókratész és ezzel a polisz sorsának betetőzése. Patočka számára Európa a polisszal veszi kezdetét, innen származik a mára planetárisá bővült történelem. Ennek a történelemnek pedig fontos jegye, hogy az emberi szabadság valódi bizonyítéka lehet, ha helyesen értjük és helyesen éljük. De a benne foglalt megértésnek, mint az igazság és az igazságosság keresésének, másképp a bölcsesség szeretetének, a filozófiának volna köszönhető mindez? Nem egészen. Ha túlmegyünk Európán, történelmen és filozófián, szerzőnk meglátása szerint egyetlen

fogalom marad, melyből mind táplálkozik, jelesül a lélegkondozás, mely jellemzően görög eredetű – és nem csak azért mert Platón is használja a terminust.

A kereszténység ilyen összefüggésben valóban nem értékelhető másképp, mint azt Patočka teszi, azaz hogy mint valami történelmen kívüli, a történelem eszméjével ellentétes mozzanat jelenik meg. S hogy mégis beépülhet európaiságunkba, részévé válhat történelmünknek, s így értelemmel telítődik, annak oka nem más, mint, hogy részesül a görögök eszmevilágában. Amint a kereszténység magába építi a lélegkondozásból adódó jegyeket, egészében átalakul. De ennek vizsgálata túlmutat jelen előadás keretein.

Az eddigiekben láttuk tehát, hogyan épül be Patočka gondolkodásába egy amúgy mástól átvett fogalom, megfigyelhettük a fogalom átformálásának két, sok egyezést mutató alakját, bepillantást nyerhettünk abba, hogyan válhat egy fogalom mentén értelmezhetővé az életmű. Természetesen ezekkel az eredményekkel csak első közelítésben elégedhetünk meg, hiszen magának az oeuvre-nek a szempontjából is fontos adalékokat nyerhetnénk a fogalom terének értelmezéséhez. A rendszer elvét szükségesnek látszik tehát az egész összefüggésében megvizsgálni, vagy legalábbis a rendszer egy jellemző nagy egysége felől is megközelíteni. S ha szerzőnk számára korunk fő kérdése az, hogy képesek vagyunk-e még vállalni saját történetiségünket, s tudjuk, hogy a történetiség megjelenése a lélegkondozásból fakad, fontos feladat lehet a patočkai történelem-filozófia alapos vizsgálata. Azt gondolom, ennek előkészítéséhez, fontos megállapításokra jutottunk az előzőekben. Azaz lábjegyzetet fűztünk egy lábjegyzethez.

De engedjenek meg még egy kérdést. Ha
Platónnál mind az Államban, mind a
Lakomában a szeretet, avagy az erósz fogalma
a meghatározó a poliszon belüli tevékenység
szempontjából, hol marad a szeretet
Patočkánál

THE CEDTW PROJECT –
STATUTE

By founding the *Central European Database of Theoretical Writing* the Szeged Society for Social Science grounds the development of a database initiating enhanced communication and the possibility of intensified academic collaboration between research centres and institutions in Poland, the Czech Republic, Romania, the Slovak Republic and Hungary.

Until recently, the seemingly insurmountable disadvantage has created a peculiar situation in the academic life of central European countries. As the periphery of western European scholarship the development of internal interconnections in the region was hindered. Researchers of various research centres and universities, working on the same fields usually have no knowledge of each-other or each-other's work. Despite their geographic proximity, the intellectual distance of the research centres in the region has remained an obstacle to the unravelling of an internationally significant, distinct central European scholarship.

We regard it our task to aid the initiations of management of academic collaboration in the region, by the organisation of conferences and the distribution of informative publications. We intend to operate an internet based CV archive on our homepage, which allows the recovery of researchers working in similar fields, as well as establishing a collection of writings of the highest academic standard, selected through a strict editing policy, made available to a wider range of audiences by their translation to the international language

most utilised by the given field. Thus ensuring the self recovery of central European scholarship, and the possibility of its international dissemination.

However, our initiative does not intend to disrupt the working of regional academic policy systems, its aim is simply to widen the horizons of possibilities of intellectual interaction that have, thus far, remained unrealised.

For more information:

cedtw@axelero.hu

+36.20.55.123.02